

רבי דוד צבי הילמן זצ"ל

בני ברק

עוללות מספר 'אגרות בעל התניא ובני דורו' חלק ב'

תוכן החיבור ומעט הערות וצינונים מתוכו • מבוא לקונטרס
ההשלמות לשו"ע הרב • הלכות הלואה למהרי"ל מיאנוויץ' אחי
הרב בעה"ת - כת"י • בירור שיטות הראשונים בגדר עטיפת
הישמעאלים.

כתב הגרד"צ הילמן בהקדמת ספרו אגרות בעה"ת ובני דורו, (ירושלים תשי"ג):

בגלל יוקר המחירים לא נדפס כעת אלא חלקו של הספר, החלק השני שתקותי
להו"ל בקרוב אי"ה, יכלול: א. פסקי הלכה של רבנו שהובאו בס' שארית יהודה
של אחיו מהרי"ל מיינוביץ' ב. תמונתו ותולדות מציאותה ותוי נגינה של כל ניגוניו
בצרוף הערות והסברים ג. אגרות מהרי"ל אחי רבנו, בנו אדמו"ר האמצעי ותלמידיו
הרא"ה מסטראשעלע ורי"א מהומיל ד. מפתח האגרות עפ"י שמות כותביהן. ה.
מפתח השמות המוזכרים בספר לוח ראשי תיבות וכד'. ה. נוספות והשמטות. ו.
קונטרס הכולל כמה סימנים שנשמטו בשו"ע רבנו מהדורא קמא של כמה סימנים
בהלכות שונות בשו"ע רבנו, (נמצא בידי בכת"י אשר כפי מיטב ידיעתי הנהו יחיד
בעולם).

בתוך רוב הכתבים שהניח אחריו הגרד"צ זצ"ל, נמצא גם חלקו השני של אגרות בעה"ת
ובני דורו. אכן לאחר עיון מדוקדק בתכנון, למדנו כי מאז חתימת החיבור לפני כשישים
שנה, בשנת תשי"ג, ועד עתה, נדפס תוכנו של החיבור, ע"י חכמים אחרים במקומות שונים.
לזאת כיום אין מקום איפוא להדפיסו בשלימותו, אכן עדיין יש בו כמה מילי מעלייתא שראוי
להדפיסן, הן מבירוריו המקוריים של הרד"צ שנספחו לחיבור, והן מעט מתוכנו שעד עצם
היום הזה לא בא בדפוס. מתוך רצון להנציח את פעלו הראשוני של הרד"צ, אמרנו כי טוב
לתת גם תמונה מלאה מתוכן החיבור שנותר בכתובים, לצד הערות בודדות באיזה מקומות.
ואלו הם איפוא העניינים הבאים בזה מתוך החיבור: א. תוכן החיבור ומעט הערות וצינונים
מתוכו. ב. מבוא לקונטרס ההשלמות לשו"ע הרב. ג. הלכות הלואה למהרי"ל מיאנוויץ'
אחי הרב בעה"ת - כת"י. ד. בירור בגדר עטיפת הישמעאלים.

בראש כל ענין הקדמנו פתיחה המלמדת על תוכנו. הערות השוליים גם הם מן המביא
לבית הדפוס, למעט במקום בו נסמן אחרת.

בצלאל דבליצקי

בני ברק

תוכן החיבור ומעט הערות וצינונים מתוכו

לפנינו רשימת תוכנו של ספר אגרות בעה"ת ובני דורו ח"ב שנותר בכתובים, העתקנו את כותרת האגרת, את תוכנה, וכן את מקורותיה כפי שציננו הרד"צ.¹ אל רישום תוכן העניינים צורפו פעמים הערות בודדות של הרד"צ שבאו במקור בשולי הדברים. הערות שלא עמדו עליהן המהדירים שבאו אחריו:

² סימן קנ"ב³: 'מכתב אדמו"ר האמצעי שכתב מקרימענצוק לידידיו במדינת רייסין בסוף חורף תקע"ג. פותח: 'הנה ודאי הגיע אליכם השמועה הרע[ה]...'. – מקור: 'נדפס ברשומות כרך ו' ת"א תר"צ עמ' 470 מתוך כתב יד'. באגרת נכתב: 'עכ"ז נתחזקתי קצת לפקח בעין חמלה ורחמנות יתירה על אמי הרבנית תחי' ואחי וגיס...'. הרד"צ רשם: יש לשער שכוונתו לגיסו ר' אלי' ב"ר מרדכי (נזכר לעיל סי' מ"ו) בעל אחותו פריידא, אשר מקום קבורתה סמוך לציון רבינו בהאדיץ (בית רבי צד 114) גיסו של רבנו האמצעי ממשפחת אשתו אינם ידועים לנו כלל⁵. וגיסיו האחרים חתני רבינו, הנה ר' שלום שכנא אבי הצמח צדק כבר נפטר (עי' סי' קי"ח), ור' אברהם שיינעס, מתה אשתו הראשונה בת רבנו, ונשא אשה אחרת כמובא בהערה לסי' מ"א'.

סימן קנ"ג: 'מכתב הרב הקדוש האלקי ר' דוב בער ז"ל, בעהמ"ח אמרי בינה ושא"ס בן רבנו הקדוש הישיש ז"ל, שכתב בשנת תקע"ד להרב הגביר החסיד ר' משה מייזליש' (על מלחמת נפוליון ופטירת רבנו). פותח: 'המכסה אני מידיד נפשי כל הקורות אתנו...'. נדפס⁶: 'א' בספר תולדות עמודי החב"ד פרק כ"ב. ב' בהוספה לקונטרס הרמב"ם (מאת ילינק הוצ' ב' ווינא תרנ"ג - ולא ראיתיו) ג. בספר בית רבי פרק כ"ב. ד. בספר הרב מלאדי. ה' בספר משנת יואל סי' כ"ד בהשמטות⁷.

סימן קנ"ד: 'מכתב ב' מאדמו"ר הנ"ל נ"ע להרד"מ מייזליש זלה"ה'. 'בנידון בית העלמים דהאדיץ'. נדפס בספר בית רבי סו"פ כ"ג⁸. פותח: 'אחרי כותבי כל המכתב שביד ידידנו

- 1 בשוליים הוספנו לציין מקום פרסום הדברים שוב במשך השנים.
- 2 החלק הראשון מסתיים בסימן ק"נ - נוסח מצבת אדמו"ר בעה"ת, סי' קנא בחלק השני גם הוא נוסח מצבת הרב בעה"ת וכנראה נכפל בטעות.
- 3 הכותרות הם מתוך הדפוסין וכתבי היד מהם נלקטו האגרות.
- 4 נדפס שוב בשלימות: ב'המשפיע' עמ' קע"ז, וניקב שם (לענין אחר) בשם גיסו של אדמו"ר הרד"ב: ר' שמריהו מיאנוביץ. 'מגדל עד' עמ' תק"פ, וב'אג"ק אדמו"ר האמצעי', ח"א אגרת ה' וח"ב אגרת א'.
- 5 ראה הערה קודמת. על גיסו של אדמו"ר רד"ב, ראה עוד בתולדות חב"ד ברוסיה הצארית ע' פג-ד.
- 6 בנוסף לכל המקורות הנדפסים, מציין הרד"צ על מקורן של כמה תיבות: 'מכת"י הרש"נ'. ברשימה הביבליוגרפית שבראש אגרות בעה"ת ח"א עמ' [16] נכתב: קובץ כת"י מהרש"נ - בשם זה כיניתי את הכרכים של כתבי יד חב"דיים שנשארו לפליטה מעזבונו של האדמו"ר ר' שמרי' נח זצ"ל מבאברויסק בן מהרי"ל מקפוסט בן הצ"צ, הנמצאים ברשות נכדו הר"ר משה דוד שניאורסון הי"ר.
- 7 נדפס שוב, ב'אג"ק אדמו"ר האמצעי' ח"א אגרת ח', ובנוסף מושלם ומוער, בספר 'המסע האחרון'.
- 8 צילום כתב ידו של אדמו"ר האמצעי במכתבו זה, בא במגדל עד עמ' תקפ"א. נדפס שוב ב'אג"ק אדמו"ר

הרב מהור"פ משקלאוו...'. באגרת נכתב: 'ואמנם היה סיבה אח"כ שרצו אני קהלה הנ"ל להשיג פריבאטע מהמיניסטר שבע"מ פ"ב'. על תיבת פריבאטע רשם הרד"צ: 'כלומר לרשום את הקרקע בתור רכוש פרטי'.

סימן קנ"ה: 'שו"ת מהרה"ג מהרי"ל נ"ע אודות הציון של אחיו כ"ק רבינו הזקן נ"ע' פותח: 'למען ציון הלז, היא הכיפה אשר על קבר איש האלקים קדוש הוא כבוד רבינו הק'...'. 'נדפס ב'התמים' חוברת ו'.

'פסקי רבינו שהובאו בספר שארית יהודה'.

סימן קנ"ו: 'מקור תקנת רבנו במכירת חמץ ע"י ערב קבלן דוקא'. [מתוך שארית יהודה או"ח סי' י'] כפתיחה ללקט הפסקים הבאים בזה רשם הגרד"צ: 'בשו"ת שבספר שארית יהודה למהרי"ל מיאנוביץ, אחיו של רבנו, מובאים בהרבה מקומות (בכשליש מחמישים הסימנים שבספר זה), ביאורים לדברי רבנו בשו"ע שלו, ופסקים ושמועות שונות ששמע מפיו, בספרנו הובאו חמשה סימנים שהם פסקים וביאורים ששמע מפיו של רבנו בהלכות הרווחות. לא הובאו כאן הסימנים הדנים בדברי רבנו בשו"ע הלכות קבלנות, נכרי בשבת, צוה"פ בעירוב, הלכות פסח ועניינים מועטים ביו"ד ואבן העזר. בחלק יור"ד סי' י"א מובאות מדידותיו של רבנו לצורך קביעת שיעור הגריס של כתמים ומסקנתו. ומתשובה זו מקור נפתח לקביעת שיטתו של רבנו בשיעורי תורה. התשובה הובאה במילואה בספר שיעורי תורה להרא"ח נאה (צד רל"ה מהדורה ב' ירושלים תש"ז). האריכו לדון בהן בה בספרי מרן בעל חזון איש שליט"א על קדשים (ירושלים תש"ז) ועל שבת (שם תש"ח) ובספר 'שיעורין דאורייתא' (ב"ב תש"ח) ואיפת צדק (שם תש"ט) להר"י קנייבסקי. עיין גם בספר שיעור מקוה להרא"ח נאה (ירושלים תשי"א) במה שהביא בשמי (בסוף עמ' קס"ט) הסבר בדבר רבינו בנד"ד'.

סימן קנ"ז: 'שיעור צירוף שתית רביעית ויישוב פסקי הרמב"ם בזה' [מתוך שארית יהודה או"ח סי' טו]. בתוך התשובה כותב מהרי"ל בשם אחיו: 'שלא סמך עמש"כ המג"א (סי' ר"י סק"א) דצירוף לענין ברכה תליא בפלוגתא דהרמב"ם והראב"ד שבטוש"ע הל' יוהכ"פ וכו' אלא אפילו להרמב"ם וכו' בברכה אחרונה ששיעורה ברביעית אין סברא כ"כ לשער שתית רביעית שבמהרה בכדי שתיה רביעית שבשתיה בינונית'. ע"ז רשם הגרד"צ: 'כאן מובא פסק רבנו בסידורו דאפי' לשי' הרמב"ם שיעור צירוף שתית רביעית לגבי ברכה אחרונה הוא בכא"פ. בלוח ברכת הנהנין שנדפס בפ"ע בשנת תק"ס כתב רבנו: שיעור צירוף שתיה י"א שהוא בכדי שיעור שתית רביעית ... וי"א ששיעור צירוף השתיות רביעית בכא"פ כמו צירוף אכילות, וספק ברכות להקל. הרי שבסידורו שנדפס בשנת תקס"ג, חזר בו ממש"כ בלוח ברכת הנהנין הנדפס בשנת תק"ס (לעיל סי' ס"ח). ועל מש"כ בשארית יהודה שם: 'וממוצא דבר נשמע דלענין יוה"כ יש לסמוך שפיר על הרמב"ם' רשם הגרד"צ: 'בשלחן ערוך שלו

האמצעי', ח"א אגרת י"ג.

9 נדפס שוב בשתי מהדורות מתוך כתב ידו של הרי"ל בשו"ת שארית יהודה, הוצאת קה"ת, נ"י תשס"ט, יור"ד סי' מ"א וסי' מ"ב.

בהלכות יוכ"פ סימן תרי"ב סט"ו וסי' תרי"ח ס"ד כתב רבנו להחמיר לכתחילה להפסיק כשיעור אכילת פרס, ונראה שאחיו מהרי"ל לא חש לזה, כיון שהשו"ע נתחבר בצעירותו קודם החזרה המוזכרת בהערה דלעיל'.

סימן קנ"ח: 'לכתוב בס"ת פצוע דכא' באל"ף¹⁰. סימן קנ"ט: 'ליורה דעה סי' מ"ד'¹¹ סימן ק"ס 'ליורה דעה סימן מ"ח ס"ג'¹². סימן קס"א: 'תשובת רבנו בנידון הקנים של צורת הפתח' (השלמת תשובה ג' שנדפסה בסוף השו"ע) – מתוך שו"ת דברי נחמיה או"ח סי' כ"ד.

'אגרות ר' אהרן הלוי הורוויץ מסטראשעלע'

סימן קס"ב: 'אגרת מרא"ה ז"ל לאנ"ש בחיי אדמו"ר הזקן' (אודות מעות מעמד של רבנו) האגרת פותחת: 'באתי לעורר לב רעים אהובים להעיר להם בחדות ה' היא מעוזם וכו''. מקור: 'הועתק מקובץ כת"י הרש"נ (דף קע"א)¹³.

סימן קס"ג: 'אגרת מהרב דאסווע אודות מעמד של אדמו"ר הישיש' 'כ"ק אשר כתב בעוד אדמו"ר הזקן נבג"מ זיע"א היה בחיים חיותו'. פותח: אחד"ש כמשפט לאוהב שמו, באתי לעורר לבות המשכילים וכו'. מקור: נדפס בספר עבודת הלוי ח"ב דף י"ג ע"ב והשווה לקובץ כת"י מהרש"ן. הרב דאסווע הוא ר' אהרן הלוי הורוויץ מסטראשעלע. הכותרת הראשונה היא בכתב יד הכותרת השניה בספר עבודת הלוי¹⁴.

סימן קס"ד: 'מכתב מהרה"ג רא"ה משטארישעלע להר"מ נ"י פותח: (אחר מבוא השלום): 'והנה קצרן של דברים, היות ידוע לכל דרכו בקודש [של הרב בעה"ת] לא להקפיד על הנוסע לזולתו'. מקור: 'הועתק מקובץ כת"י מהרש"נ'¹⁵.

10 מתוך שארית יהודה חור"ד סי' ט"ז.

11 כוליא דמליא מוגלא דלא מטיא למקום חריץ' – מתוך שארית יהודה הוספות סי' ה, ובשא"י הנדמ"ח יור"ד סי' ד.

12 שארית יהודה הנדמ"ח, יור"ד ס"ה.

13 נדפס לימים במגדל עז, כפ"ח תש"מ, עמ' של"א, מתוך כת"י אחרים (?). ויש כו"כ שינו"ס ביניהם וחלקם ירשמו בזה. הציטוט הראשון הוא ממגדל עז – ולצדו הנוסח בכת"י הרש"נ בהעתקת הרד"צ: אהובינו ורעינו – רעים אהובים; זו, ונתינתן – זו נתינתם; העולה לגבוה – בעולה לגבוה; סוף מעשה כו' – סוכב ומלא כו'; שנקרב לאחדים תגדל השמחה ממקור התענוג והמ"י – שנתקרב לאחדים מגדל השמחה ממקור החיים והמ"י; בכלים נשברים בנפרד – בכלים נשברים ונפרד; להצטרפות חיות – להצטרפת חיותו; הדברים והאמת – נוסף: והאמת האלה; ילהב נפשו – ילהיב נפשו; המסותרת הנמשך ממקום התענוג – המסותרת הנמשך ממקור החיים; כמבואר – נוסף: לעיל; להעלות נפשו ליחדו באור ה' – להעלות נפשו לאחדות באור ה'.

14 להלן כו"כ משינו"ס בין הנדפס בעבודת הלוי לבין הנעתק ע"י הרד"צ מכת"י מהרש"ן. הציטוט הראשון הוא מן הדפוס – ולצדו הנוסח בכת"י הרש"נ בהעתקת הרד"צ. ממשיכים נועם ה' אלקינו – בכת"י נוסף: ממשיכים להיות שורה עליהם ולהאיר מתוך לבבם מסתימאה דכל סתימין, כמאמר ויהי נועם וכו'. עד ומעשה וכו' – ואמר עוד ממעשי וכו'; דעת הקטן – הגם דעת הקטן; שהוא מקיף – שהוא מקיפו; כי אין ערוך לו – כי אין צריך לו; יושפע לפנימי – יומשך לפנימי; בקצת בעבודה; בקצרות בעבודה.

15 נדפס לימים במג"ע עמ' תרכ"ט, ושוב מכת"ק בספר 'מבית הגנוזים' עמוד יד

סימן קס"ה: 'מכתב מהרה"ג רי"ל מיאנאוויץ (אחי אדמו"ר הזקן) להרה"ג רא"ה משטארישיליע ז"ל', 'אודות המחלוקת עם אדמו"ר האמצעי ונידון דין נטילת רשות להורות' פותח (אחר מבוא השלום): 'לא אוכל להתאפק עצור במלין בתוכחת מגולה הטובה מאהבה וכו'... מקור: 'הועתק מכת"י רש"נ דף קע"ד. מכתב זה נדפס בהשמטות גדולות בספר בית רבי ח"ב בסוף פ"ב'. בשולי הגליון רשם הגרד"צ: 'כיון שלא נזכרו במכתב זה ספריו של הרא"ה מסטראשעלע (עיי'ן בסימן דלקמן) שנדפסו בשנות תק"פ-תקפ"א, יש לשער שתאריך כתיבת המכתב הוא בין תקע"ד לתקפ"ה¹⁶.

סימן קס"ו: 'תולדות ר' אהרן הלוי הורוויץ מסטראשעלע ורשימת ספריו'¹⁷.

16 החלק ההלכתי שבאגרת פורסם בקובץ יגדיל תורה, י"ט, אדר תשל"ח, עמ' שמ"ז. ומשם בשארית יהודה הנדמ"ח, יור"ד סי' ל"ז. האגרת בשלימותה, נתפרסמה לראשונה בקובץ 'היכל הבעש"ט', (גליון כ"ז עמ' נ) מתוך העתקה גרועה (או פענוח לקוי) מלאה שיבושים שרבים מהם לא מאפשרים הבנתם הדברים. להלן כמה מן השיבושים שנפלו שם לצד הנוסח המתוקן בכת"י מהרש"נ בהעתקת הרד"צ. הציטוט הראשון הוא מ'היכל הבעש"ט' ולצידו מהעתקת הרד"צ: 'שלא תוכל הארץ את הברי' – שלא תוכל הארץ את דרכיו; אם אין מקבלים לרצון – אשר אין דבריו מקובלים לרצון; בדורותיו הייתי דורשם; ובדורותיו לא הייתי דורש; שאינם דומין וכו' – שאינם דומין וכו'וב; דחיישנן שלא תצא – דחיישנן שמא תצא; דודאי איכא בין אם עפרון יושב בתוך בני חת או בתוך בני חת, – דמאי איכא בין עפרון יושב בתוך בני חת או בתוך בני טי"ת; הוא לשון ממשלה לשון משל – הוא לשון משל או לשון ממשלה; אשר הנהוג איתנו – אשר הנהוג אותנו; לנטות – לגסות; הטיב זאת – הטיה זאת; ושפלות ותורה – ושפלות יתירה; וידע מאין גדול ממנו – וידעו שאין גדול מהם; עמד במקום גדול ממנו והפציר בו העם – ומעכ"ת אזיל בחר איפכא עמד במקום גדולים ממנו והפציר בעם; מרום שיחו ויגונו – מרוב שיחי ויגוני; מחמת אהבתו אותו – מחמת אהבתי אותו; רק מה שבלבו עצור – רק מה שבלבי עצור.

17 במאמרו מביא הרד"צ מ'בית רבי' הכותב על הרא"ה מסטר' שהינו דור שמיני לשלה"ק. כותב ע"ז הרד"צ: 'כמדומני שראיתי בספר אחד העוסק בענייני יוחסין שכתב (מבלי להביא מקור לדבריו) כי הרא"ה מסטראשעלע אינו מגזע השל"ה ולא עמדתו על בירור הענין'. ראוי לציין כי הרד"צ הילמן עצמו, היה נכדו של הרא"ה מסטראשעלע, (ועכ"ז לא הזכיר זאת ברשימתו לתולדותיו של הרא"ה!) במכתב לידידו ששאלו על כך, פירט את סדר יחוסו: 'אבא מארי ע"ה, ב"ר יהושע יצחק ושרה בת ר' סעדיה גרשון צ'רניאק וריזל בת ר' שלמה זלקינד אבולין משקלוב (שהיה מכונה זלקע דער אייזין קרעמער), בן בתו של הרא"ה, ושמה של בת הרא"ה לא ידעתי'. כיון שנזכר פה אבי אביו של הרד"צ, ר' יהושע יצחק, אעתיק בזה מכתב מהאדמו"ר הרי"צ מליובאוויטש, הנמצא ברשות המשפחה, שכתב לידידו הרה"ג רד"מ רבינוביץ מרבני בוסטון, מיום ג' לחוהמ"ס תרצ"ז, ממקום מושבו באוטווצק: '...את אביו [של ר' אשר הילמן, הנזכר לעיל שם] הכרתיו לסוחר וזהיר במצוה ועוסק בתורה בשעת טרדתו ג"כ, ובעת נסעו לדרכו היה לוקח עממו גמרא להוואגאן [=לקרון], אם למד דא"ח לא ידעתי, אפשר לא מגזע החסידים הנהו...'. [ויצוין בזה מכתבו של הגרז"ר בענגיס זצ"ל, לר' אשר הילמן אבי הרד"צ, מיום ז' אייר תש"ו, בו מנחמו על פטירת ר' שלמה זלקינד צ'רינאק ב"ר ר' סעדיה גרשון הנזכר כאן: '...והנני משתתף בצערך מאשר נלקח ממשפחתם דודו היקר באדם, ירא שמים מצוין היה, כפי שהכרתי אותו מאז באתי לעיר סמאלענסק, וכמו בהיותו עשיר גדול בימי עלומיו, כן עמד בתומו כאשר נהפך עליו הגלגל וירד ממצבו ל"ע, הנה החזיק באמונתו עד להפליא, אין ספק שיבוא על שכרו בגזי מרומים, כי אמנם עמד בכמה נסיונות וגם נסיון העושר לא ערפל את צדקתו...'. 'אני מאמין שכחו כל כך גדול, שבזכותו יליץ טוב בעד כל בני משפחתו יחיו, ויגן בעדם לטוב להם כל הימים, ועל משכבו ינוח בשלום ויעמוד לתחייה לקץ הימין, אשר

אגרות רבי יצחק אייזיק הלוי עפשטיין מהומיל

סימן קס"ז: 'תשובת הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי מהאמעל בנידון תקנת רבנו לחמם המקוואות'. מקור: 'תשובה זו נדפסה בשלימותה בסוף ספר חנה אריאל, אמרות טהורות, והועתקו כאן רק תחילתה וסופה'.

סימן קס"ח: 'מכתב מהרה"ג ר' יצחק אייזיק הלוי עפשטיין מהאמליע זצ"ל נ"ע לר"ז פריידיס בהאמליע. פותח: אחרי שובי למנוחתי מהכעס וקבלתי התנחומין על הצער מרוב הדברים כו' ליתן אותנו ואת אדמו"ר בראשנו לפני בליעל וכו'. מקור: 'נדפס בסו"ס חנה אריאל, אמרות טהורות, כאן הוגה ע"פ 'קובץ כת"י מהרש"נ'¹⁸.

סימן קס"ט: 'מכתב הג"ר יצחק אייזיק מהאמיל בענין אמונת חכמים ועל חכמת רבנו במדעים'. פותח: 'כשם שהבקשה לבוא לביתי היה כדיבור פה...'. מקור: 'נדפס בסו"ס מאמר שני המאורות'. סימן ק"ע: 'מכתב מילואים למכתב הקודם'. פותח: 'התבוננתי על מקומי אחר שולחי מכתבי...'. מקור: 'כנ"ל'.

סימן קע"א: 'תמונת רבנו' תולדות תמונת אדמו"ר בעה"ת. סימן קע"ב: נגוני רבינו סימנים קע"ג קפ"ו הם הבאים בתוך קונטרס השלמות לשו"ע הרב אודותיו ידובר לקמן בפרטות.

סימן קפ"ז: 'מכתב ר' משה מייזליש אל הד"ר אליעזר לוי (מזכירו של מונטיפיורי) משנת תקצ"ח' פותח: 'ידעתי את לבך להיטב לי במה דאפשר...'. מקור: 'נדפס בציון, ספר ד' ירושלים תר"צ'. 'הכנסתי מכתב זה לתוך ספרנו כדי להשלים את סיפור תולדותיו של ר' משה מייזליש, המוזכר כמה פעמים בספרנו. 'ממכתב זה נראה, כי לא התראה שוב עם קיסר רוסיא, ולא דבר אתו בענין מקום קבורת רבנו, וכפי שנתפרש במכתב לעיל'. במכתב כותב ר"מ מייזליש: 'ובא העת שישלים לי הקיסר שלנו משכורת כפי האוטעסט שנתן לי הקיסר. לפירוש תיבת אוטעסט' רשם הרד"צ: 'תעודת הצטיינות'.

מבוא לקונטרס בתה"י השלמות לשו"ע הרב

בכת"י שהיה באוצרו של האדמו"ר רש"נ מכברויסק, נכד הצ"צ, ואשר היה למורשה ביד נכדו ר' משה דוד שניאורסון ז"ל מת"א, (وهוא הנז"ל כמ"פ 'כת"י הרש"נ') מצא הגרד"צ אוצר גדול: קובץ כתבי יד המכיל השלמות לשו"ע הרב, לצד סימנים בנוסח שונה, פסקי דינים חדשים ועוד. הרד"צ חצב מתוכו קונטרס רחב וגדול שכלל את כל האצור בכתב היד, ובראשו הקדים מבוא רחב, המפרט את תוכנו של כתב היד ועוד בו דברים על עריכת

לפי תקנתו קרובה גאולתנו במהרה בימינו אמן. אגב, ר' שלמה זלקינד צ'רניאק היה נשוי לסופיה בת אוסקר (ושמו העברי לא אדע) בנו של הצדיק ר' מאיר להעמאן מפפד"מ].
18 ל"מ שינו"ס משמעותיים בין הנדפס להעתקה מכת"י הרש"נ, ואציין אחד. בחנה אריאל: והתחילה לצמות ולהתגדל ע"י בנו אדמו"ר הרב שי'. בכת"י מהרש"נ נוסף: לצמות אצלי ולהתגדל וכו'.

שו"ע הרב. המבוא יבוא לפנינו בשלימותו. ונסכם כאן את מסקנותיו והשערותיו של הרד"צ הכלולים במבוא.

את תוכן קובץ כתבי היד יש לחלק לכמה מחלקות:

- א. השלמות לחסרונות שנפלו בשו"ע הרב. (הלכות שבת והלכות שחיטה)
 - ב. סימנים הדומים לשולחן ערוך הרב בתוכנם, אך שונים במבניהם ובצורת הרצאתם¹⁹. (הלכות פסח והלכות שבת)
 - ג. פסקי דינים השונים לגמרי משו"ע הרב. (הלכות ציצית והלכות הלוואה).
 - ד. סימנים זהים לגמרי לשו"ע, אלא שיש בהם כו"כ שינויים מעולים.
 - ה. פסקי הלכות מהסידור, הלכות מליחה משארית יהודה ועוד.
- לגבי החלק הראשון והרביעי, הרי שאין ספק בדבר יחוסם לרב בעה"ת ולחיבורו שו"ע הרב. כלפי החומר שבחלק השני - סימנים הזהים בתכנם לשו"ע אך ערוכים ומסוגגנים באופן שונה, הניח הגרד"צ שהם מהדורות מוקדמות לשו"ע הרב הנדפס. לגבי החלק השלישי - פסקי דינים שאינם זהים כלל לשו"ע הרב, הסתפק הגרד"צ שמא גם הם שייכים לרב בעה"ת, או לחיבור שו"ע הרב, אף שנכתבו שלא על ידו. זאת משום המצאותם בכתב יד זה, לאור הנחות אלה ערך הגרד"צ את הקונטרס כולו, אשר תוכנו המלא ניתן מטה..
- לימים עם פטירת רמ"ד שניאורסון ז"ל²⁰, עבר כתב היד לרשות ספרית חב"ד בניו יורק. והם החלו לפרסם את תכנו, מע"ג הקובץ 'יגדיל תורה' שי"ל בני, ע"י רבי שלום דובער לעווין שליט"א. תחילה פורסמו²¹ הלכות ציצית [לעיל אות ג'] תחת השם: 'לא נודע למי'. בגליון ה'²² נדפסו סימנים תמ"ב, תמ"ז, תמ"ח - והם חלק מהסימנים הזהים בתכנם ושונים בסגנונם המצויים בכתב היד [לעיל אות ב], ונקראו בשם: 'מהדורא קמא של שו"ע אדמו"ר הזקן לסימנים אחדים בהלכות פסח'²³.

עם פרסום הדברים והקביעה הבאה בצידם כי לפנינו מהדו"ק של שו"ע הרב, החלו עוררין, ודבריהם התפרסמו במדור התגובות של הקובץ הנזכר. בקובץ יג"ת שי"ל באותו

19 כלומר ערוכים סביב השו"ע של מרן, ולא כשו"ע הנדפס שהם פסקי דינים בפני עצמם.

20 על השתלשלות הדברים הבאים לקמן, ראה תיאור בספר תורת חב"ד, הנז"ל, עמ' י' ואילך.

21 קובץ יג"ת נ"י, ב', חשון תשל"ז.

22 קובץ יג"ת, ה', שבט תשל"ז.

23 בספרו של רש"ד לעווין, 'עבודת הקודש אצל הרבי מליובאביטש', נ"י תשנ"ה, נרשם: 'בחוברת העשירית פרסמנו מכת"י שבספריה, שרשום עליו בכת"ק הרבי הכ"מ "מהדורא משו"ע", [א"ה: יש ללמוד מכאן את דעתו של האדמו"ר הרמ"מ, בשלב כל שהוא על מהות כתב היד] לפני מסירתו לדפוס שאלתי האם כדאי שנפרסמן בקובץ יגדיל תורה או שיותר כדאי להו"ל בפ"ע, והרבי הכ"מ השיב: יתכתב עם ר' דוד צבי הילמן ת"א שהדפיס מאז שראה כת"י עד"ז וכו'.. וכונתו שהדפיס בהקדמת אגרות בעה"ת וכו"ל.

זמן בארץ ישראל²⁴, כתב הרב ג' כהנא, תגובה מנומקת בה הוא מעלה מספר טיעונים כבדי משקל כנגד ההנחה שמדובר במהדו"ק, ביניהם: בעוד שהיינו מצפים ש'המהדו"ב' - כלומר השו"ע הנדפס, יהיה בסגנון מתוקן יותר מן ה'מהדו"ק', הרי שהדברים הם הפוכים, ודוקא במה שכונה מהדו"ק, יש מקומות מסוגגנים ומתוקנים יותר. זאת ועוד: כמה מן המחיקות, שע"ג רשם המחבר נו"א, הם פסקאות מתוך שו"ע הנדפס, הרי שלפני הכותב כבר היה את השו"ע הנדפס. ואיך נאמר שכתבים אלו הם המהדו"ק שקדמה לנדפס! בסוף דבריו הוא רושם שהציע את הערעורים לפני הגרד"צ, 'והוא לא הפריכם'.

בעקבות כך ועוד, ובעקבות טענה כי כתב היד נראה ככתב ידו של מהרי"ל מיאנוויץ, אחי הרב בעה"ת, חזרו בהם המלכ"ד ופרסמו בגליון יג"ת העשירי²⁵ כי כל הסימנים שהם שונים בסגנונם ובמבנם משו"ע, אינם מהדו"ק של שו"ע, אלא פסקי דינים שעשה מהרי"ל מיאנוביץ, אחי הרב בעה"ת, ע"פ שו"ע הרב. זאת לאור, שכתב היד בו נכתבו הסימנים הללו, אינו כתב יד של אדמו"ר הזקן, אלא של מהרי"ל, ומאידך יש בו תיקונים מעשה ידי מחבר, ואם נשער שמדובר במהדורות של שו"ע, הרי אומר שמהרי"ל היה שותף לעריכת השו"ע, חידוש שאינו מתקיים ממקום אחר. תימוכין להשערה שלפיה חלקים גדולים מכתב היד הם מכתב יד הרי"ל מיאנוויץ, יש למצוא בכך שכתב היד מכיל כמה מהדורות מהלכות מליחה, הנדפסות בספרו של מהרי"ל, שארית יהודה.

טענה נוספת הובאה שם מפי כתבו של האדמו"ר רמ"מ שניאורסון, השוללת את האפשרות להמצאות מהדו"ק של שו"ע הלכות פסח בכתב יד מהרי"ל. וזאת משום שלדעתו הלכות פסח נכתבו ע"י הרב בעה"ת עוד כשבתו במעזריטש, היינו בצעירותו ממש, ולא יתכן איפוא שיקדמו לכך מהדורות קדומות בכתב יד של אחיו הצעיר מהרי"ל.

אין ספק שכל טענות אלו הינם כבדות משקל, אך לאידך גיסא ההנחה שפסקי הדינים נעשו ע"י מהרי"ל, אחר שהיה לפניו שו"ע הנדפס, גם היא אינה מבוררת ומיושבת כל הצורך. ראשית לא מצאנו מעם מספיק שישנה את מבנה העריכה של השולחן ערוך שסידר אחיו, ועוד שהרי בכמה מקומות מסקנתו שונה מן הדברים האמורים בשו"ע, ואיך ישיג על דברי אחיו ואף לא ינמק את דבריו?

אכן, הא מיהא, אחר שהוברר שכתב היד הוא כתב ידו של מהרי"ל מיאנוויץ, הרי שפסקי דינים שבאו בכתב היד, בכתב ידו של מהרי"ל, ואין להם שום שייכות לדברים הבאים בשו"ע (והם הלכות ציצית והלוואה – אות ג' לעיל), אין מקום להוציאם מחזקת כותבם, והם כנראה של מהרי"ל עצמו. (ולא היו מעולם חלק מאיזה מהדורה, של שו"ע הרב) וכבר ציינו לעיל כי כתב היד מכיל גם הלכות מליחה מתוך שארית יהודה למהרי"ל.

מחמת רצון עורכי היג"ת להביא את הדברים לביקורתם של המעיינים, ניתן בקובץ צילום של כל כתב היד.

24 ניסן תשל"ז.

25 תמוז תשל"ז.

בעקבות, הנחה חדשה זו, לפיה אין כאן מהדורות ראשונות של שו"ע, אלא פסקי דינים שנעשה מהרי"ל על פי שו"ע, לא הודפסו בשלימותן שאר הסימנים מהלכות פסח ושבת שנתרו בכתב יד. ולא השתמשו בהם להחדרת נוסח שו"ע במהדורתו החדשה. השימוש היחיד שנעשה בהן, הוא רשימה שנערכה ובה הוצגו השינויים שיש בין שולן ערוך הרב, לבין פסקי דינים אלו. הרשימה התפרסמה ביג"ת קובץ י"א, ובסוף שו"ע מהדורת קה"ת תשמ"ה.

ועוד: בעקבות הנחה זו הקושרת את כתב היד עם מהרי"ל מיאנוויץ, נקבעו הלכות ציצית - שנדפסו בעבר כ'לא נודעו למי' - על שמו של מהרי"ל בתוך מהדורה חדשה של ספרו 'שארית יהודה'. עם זאת הלכות הלוואה, שגם הם שונות לגמרי משו"ע [לעיל אות ג'], שלפי אותו מהלך, היו אמורים גם הם להכלל בשארית יהודה, נשמטו.

ואילו ההשלמות לשו"ע [אות א' לעיל], שהוא החלק החשוב של כתב היד, כל אלה נדפסו ביג"ת קובץ י' וקובץ י"א, ונקבעו לימים בגוף שולחן ערוך הרב החדש. בנוסף לכך, הציגו את השינויים העולים מן הסימנים הזהים [אות ד לעיל], וגם הם נקבעו לימים בשולי הגליון של שו"ע במהדורה החדשה.

לסיכום: מתוך כל החומר העשיר שכלל הרד"צ בקונטרס, נותרו בכתובים, חלק ממה שכינה הוא 'מהדו"ק של שו"ע' - ואחרים רואים בו פסקי דינים של מהרי"ל ע"פ שו"ע, וכן הלכות הלוואה השונות לחלוטין מהנדפס בשו"ע, שהם כפה"נ למהרי"ל, שלא נדפסו עד עתה.

לעת עתה אנו מדפיסים את: א. המבוא לקונטרס, שיש לו חשיבות מצד עצמו, כאשר יראה המעיין²⁶. ובתחילתו שער הקונטרס. ב. הלכות הלוואה המיוחדות למהרי"ל מיאנוויץ אחי הרב בעה"ת. שלא באו עד עתה בדפוס. ג. 'בירור אופן עטיפת הישמעלים', אותו כתב הגרד"צ כנספח להערה על הלכות ציצית שכאו בכתב היד (ונדפסו לימים, כאמור, בתוך שארית יהודה הנדמ"ח).

בצלאל דבליצקי

26 עם זאת, מאז כתיבת הדברים בשנת תשי"ג, כתבי יד רבים ודפוסים יקרי המציאות שלא היו בהישג יד של הרד"צ, נתונים עתה לעיון. וראה בספר תורת חב"ד, ח"ב, ביבליוגרפיה של ספרי הלכה של אדמו"ר הזקן, כפר חב"ד, תשמ"ד.

קונטרס

כתבי היד של השלחן ערוך²⁷

אשר חיבר

ב"ק אדמו"ר הגדול מו"ה שניאור זלמן נבג"מ

מבוא.

השלמת החסר בשו"ע בתחילת סי' ש"א בהלכות שבת²⁸.נוסח אחר לשו"ע רס"י ש"א²⁹.השלמת החסר בשו"ע יורה דעה בסוף סי' ב³⁰.

מהדורות קודמות של השו"ע:

הלכות ציצית או"ח סי' ח' עם 'קיצור דברי ראשונים' ו'קיצור דברי אחרונים'³¹.מהדורא קמא לקטע מסימן ש"א בהלכות שבת³²שתי מהדורות לסימן תכ"ט³³שתי מהדורות קודמות לסימן ת"ל³⁴שתי מהדורות קודמות לסימן תל"א³⁵שתי מהדורות קודמות לסימן תל"ב³⁶שתי מהדורות קודמות לתחילת סימן ת ל"ג³⁷מהדורא קמא לתחילת סימן תמ"ב³⁸

27 בשולי הדברים רשמנו היכן נדפסו הדברים בשנים שאחרי עריכת הקונטרס.

28 נדפס ביג"ת קובץ י"א, ועם הקו"א שבו בשו"ע מהדורת תשמ"ה ובהוצאה האחרונה.

29 לא נדפסו עד עתה בשלימותן.

30 נדפס ביג"ת קובץ י"א, ועם הקו"א שבו בשו"ע מהדורת תשמ"ה ובהוצאה האחרונה.

31 נדפס ביג"ת קובץ ב' ומשם בשארית יהודה הנדמ"ח עמ' קמז.

32 לא נדפסו ע"ע בשלימותן.

33 לא נדפסו ע"ע בשלימותן.

34 לא נדפסו ע"ע בשלימותן.

35 לא נדפסו ע"ע בשלימותן.

36 לא נדפסו ע"ע בשלימותן.

37 לא נדפסו ע"ע בשלימותן.

38 נדפס ביג"ת קובץ ה'.

מהדורה קמא לסימן תמ"ז (סעיפים ה' ו')³⁹

מהדורא קמא לסוף סימן תמ"ז⁴⁰

מהדורא קמא לתחילת סימן תמ"ח⁴¹

שלחן ערוך לחושן משפט הלכות הלואה סי' ל"ט.

שנויים וטעויות בשו"ע הנדפס עם הכת"י⁴².

מבוא

א. ספר השולחן ערוך של רבנו כמות שהוא מצוי בידינו כיום, לא נדפס ע"י רבינו בחייו, או מתוך כתב ידו, אלא נדפס לאחר מותו מתוך העתקות שהיו מפוזרות בידי תלמידיו.

לראשונה נדפסו הלכות פסח בשנת פטירתו של רבנו, תקע"ג, בעיר שקלאו⁴³. להוצאה זו – שהיא כיום יקרת המציאות ולא השגתיה – נוספה הקדמתם של שלשת בני רבנו אשר קטע ממנה מובא בספר קונטרס השלחן וזה לשונם

והנה מודעת זאת מרוב הצרות וסיבות ומאורעות שחלפו עברו ראשינו ובפרט שריפת הבתים פעמי' ספו תמו כתבי יד קודש של כבוד אאמו"ר ז"ל בעצמו ולא נותר כ"א העתקות המפוזרות אצל התלמידים אחת הנה ואחת הנה. לזאת קמא קמא דמטי לדידנו, אנחנו מביאים לבית הדפוס והיו לאחדים ביד הקונה עד אשר ילוקטו אחד לאחד אי"ה.

ברם כגון דא נחלה ונבקש פני המעיין בחיבור הלז אשר מחמת ריבוי העתקת הכתבים אשר הורק מכלי אל כלי, מחברא לחברא דאית ליה, המצא תמצא שיהיו איזה טעות בקצת מקומות, שגיאות מי יבין מטעות סופר, ועדיין לא הונח לנו להתעסק בו ולהגיהו הדק היטיב, ע"כ חלילה אל ימהר להשיב ולתלות בוקי סריקי במי שאמרן ח"ו, רק אחרי אשר ידקדק היטיב בדבריו ובצחות לשונו המופלא, אשר כל דבריו מיוסדים על אדני פז אין בהם נפתל ועקש וחסר או יתר ח"ו, רק הכל בכוונה עצומה ובדקדוק גדול כלשון גדולי המחברים, כאשר סופו, הוא מעט הקונטרס אחרון שבסוף הספר, מוכיח על תחילתו ולשונו הזך והטהור שבפנים, ואז אחר הדקדוק והעיון

39 נדפס ביג"ת קובץ ה'.

40 נדפס ביג"ת קובץ ה'.

41 נדפס ביג"ת קובץ ה'.

42 נדפס ביג"ת קובץ י"א, ועם הקו"א שבו בשו"ע מהדורת תשמ"ה ובהוצאה האחרונה.

43 כלומר – אחרי פטירתו בשנת תקע"ג נדפסו בשנת תקע"ד.

היטיב ימצא הטעות דמוכח מטעות סופר והכוונה תהי' ברורה כסולת נקיה וע"כ לא חשנו מלהדפיסו טרם יצא ההג"ה הדיק היטיב כי בטחנו שמעצמו יהי' מובן לחכם ונכון מדעתו.

ואחר רוב שנים... כמו בהיותו בן שלושים [תקל"ה]... אז התחיל להגיה ולחדש בספרו זה מחלק או"ח והתחיל מהלכות נטילת ידים כנראה לעין כל מביין... וגם אשר חיבר בחלק יור"ד ובפרט בהלכות גדה שהיה לעת זקנתו... וה' נתן לו חכמה כאחד מגדולי הראשונים כמובן לכל מי שיש לו עינים לראות... בעומק פלפולו ובקיאותו בקונטרס אחרון שלו שביו"ד וקונטרס החזקות וקונטרס בין השמשות שכלול מכל עמקי ש"ס המפוזרים...

אח"כ נדפסו בשנת תקע"ו בקאפוסט כל שאר חלקי השו"ע עם הקדמה של בני רבינו שחזרה ונדפסה גם במהדורות הבאות. גם הלכות פסח נדפסו מחדש בהוצאה זו.

אגב, בשו"ע רבנו נדפסים אחרי הלכות שבת הלכות יו"ט מסי' תצ"ה עד סוף אורח חיים (ונדפס רק עד סימן תרנ"א כי השאר אבד) ואח"כ מתחיל הלכות פסח מסימן תר"ט עד תצ"ד, מתוך ההקדמה הנ"ל להלכות פסח יובן טעם שינוי הסדר, כי בני רבנו רצו לקיים את הבטחתם לקוני ספרי השו"ע הלכות פסח שנדפסו בשקלאב שיוכלו להשלים אח"כ את החסר בידיהם, ולכן הדפיסו את הלכות פסח בכרך בפני עצמו ואת שאר החלקים בכרכים בפני עצמם, המדפיסים שבאו אחריהם נתעצלו לשנות את הסדר הקודם וכך נשאר הסדר המשובש בכל הדפוסים שעד ימינו.

ב. המקור היחיד הדין בהשתלשלות חיבור השו"ע הוא הקדמתם של בני רבנו לשו"ע הנדפסת גם בהוצאות השו"ע המאוחרות וזה לשונם, (בהשמטות):

וכאשר היותו בן עשרים [בשנת תקכ"ה – תקכ"ו]... מאת ה' היתה לו... לכתת רגליו... להיכל קדשו של... מו"ר דוב בער נ"ע מ"מ דק"ק מעזריטש... ויבחר בכבוד אאמו"ר ז"ל... ואמר לו אין נכון וחכם כמוך... להוציא לאור תמצית ופנימיות טעמי ההלכות הנזכרים בכל דברי הראשונים והאחרונים... כל דבר על אופניו בלי בלבול ותערובות ופסק ההלכה המתברר ויוצא מדברי כל הפוסקים עד חכמי זמנינו. והיתה התחלתו בהיותו יושב... במקום תחנות של הרב הקדוש הנ"ל, שם הואיל באר את התורה בהלכות ציצית והלכות פסח ושניהם נגמרו שמה עד בואם שמה... הגאונים המפורסמים... מוהר"ר שמעלקא ואחיו הרב מ"ו מנחם נ"ע טרם נסיעתם על כסא הרבנות למדינות אשכנז לקהילת ניקלשבורג וקהילת פרנקפורט דמיין והיה לנגד עיניהם כתבי אאמו"ר בשני ההלכות הנ"ל וקלסוהו ושבתוהו עד למאד מאד ואמרו לו חזק והתחזק לברך על המוגמר...

ובמיעוט שנים שתים נגמר חיבור אחד על אורח חיים בשני לוחות כתובים פנים וחזן. הלוח הפנים הוא ההלכות בטעמיהן ופסקי דינים העולים אחר הפלפול בראשונים ואחרונים וטעמיהן בלשון זך ונקי להיות שגורה בפי כל אדם מיוסד על פי דעת כל הפוסקים ראשונים ואחרונים ובראשם הרב בעל מגן אברהם לא הפריז על המדה

לחלוק עליהם, רק להכריע ביניהם בראיות צודקות יתנו עידיהן ויגידו בחוץ חכמות תרונה. בלוח השני הנקרא בשם קונטרס אחרון כדי שיהיה כל אדם קורא כדרכו ההלכה הקבועה בטעמיה... ובפלפול יהיה למשכילים לבד מסורה... וכן עשה גם בהלכות הנצרכות לכל אדם המפוזרות בשאר חלקי השו"ע... ליקט אחד לאחד לעשות מהם לוחות הברית כתבנית חלק או"ח הנ"ל. ובחלק היו"ד שבו ההוראות איסור והיתר שלפני המורים... שינה טעמו ולשונו להיות שני הלוחות סביב השו"ע יחנו, האחד בירור ההלכה בטעמים, והשני בהרחבת הפלפול בראיות חזקות...'

הנה מעידים בני רבינו בהקדמת השו"ע כי להיות רבינו כבן ל' החל לכתוב מהדורא בתרא על השו"ע והל' נט"י הוא ממהדו"ב, כמו"כ מצאנו בשו"ת דברי נחמיה (או"ח ד"ל ע"ב) שכתב לתרץ סתירה מהל' נט"י להל' שחרית כי הל' נט"י הוא מהדו"ב.

כמו"כ יש מקום לשער כי הלכות פסח הנדפסות בשו"ע נתחברו בזמן מאוחר לשאר חלקי שו"ע או"ח ויש לי הוכחה לכך מן הסתירות שישנן בין הלכות פסח לשאר חלקי השו"ע בשיטת רבינו בשיעור הלוחך מיל ובהנוגע לשיטת ר"ת בביהש"מ ואכמ"ל בזה⁴⁴.

הלכות הלואה נכתבו בין שנת תקמ"ה לתק"נ או בין תקמ"ט לתקס"ד, כי שם בסוף סעיף ל"ו כתוב: ושנת השמטה היתה שנת תקמ"ד, וע"ז נוסף שם בסוגרים: (תקס"ה תקע"ב). ההוספה שבסוגרים היא ודאי הוספת המעתיקים בשנים שלאח"כ שכתבו את שנת שמיטה האחרונה.

ג. ישנם בשו"ע הרבה דברים שחזר בהם רבנו ופוסק בסידורו אחרת. בנידון זה האריך ידידי הרה"ג מוהרא"ח נאה שליט"א בספרו פסקי הסידור, הכולל את השנויים בין השו"ע לסידורו של רבנו. הוא מונה שם קרוב למאתיים שנויים. (שנויים, ולא מאתים דינים, כי דין אחד נשנה כמה פעמים. גם הרבה שנויים הם בנוסח התפילה כי השו"ע מיוסד עפ"י"ר על נוסח אשכנז, והסידור על נוסח האר"י). בהקדמתו סותר הוא בצדק את דעת בעל "שער הכולל" שתלה את השנויים שהסידור נתייחד ע"פ דעת המקובלים והשו"ע עפ"י הפוסקים, כי הרבה מן השנויים הרי הם חזרות בהלכה גרידא ואין בהן כל ענין לנסתרות. הוא מביא שם כמה ראיות לכך מדברי אדמו"ר הצמח צדק והג"ר נחמיה בירך מדובראוונא בספרו דברי נחמיה ושתים מהן אביא כאן:

בדברי נחמיה או"ח סי' כ"א כתב: "אמנם לפענ"ד ל"ש להקשות בכל כה"ג שידוע שבשו"ע נדחק הרבה שלא לדחות כל דברי האחרונים ז"ל (בפרט דברי המ"א) משא"כ בסוף ימיו שהוסיף חכמה העמיד על דעתו רק [טה"ד וצ"ל הק' – הקדושה] לחלוק עליהם אפילו להקל בכל מה שלא נראה ליה. (וכידוע שבפירוש שמעו ממנו ז"ל שחזר בו כמה שנתן נאמנות להמ"א יותר מדאי). בפרט בדבר שהמציאו מדעת עצמם ואין זכר למו בדברי הראשונים ז"ל.

44 עה"ג רשם הגרד"צ לעצמו: 'להוסיף ראייה ממש"כ בסי' תמ"ח סעיף י"ב: יכתוב שטר מכירה כנוסח הכתוב בסידור, לברר אם זהו לשון רבינו ולא נוסף אח"כ'. עוד רשם שם: וכן מוכח ממ"ש בקו"א סס"י תמ"ו [שחזר בו ממש"כ בהל' שבת סו"ס שי"ט] ע"ש.

בשורת צמח צדק או"ח סי' י"ח אות ד': אבל לפי מה ששמעתי ממנו בעצמו שיש כמה דברים שחוזר בו ממ"ש מפני שנשמך אז יותר מדאי על המ"א על כן הרשות נתונה לחקור בדין זה, עכ"ל.

ועי"ש בהקדמת פסקי הסידור שמונה כמה מקומות שהעירו מדפיסי השו"ע עצמם על חזרתו של רבינו מכמה פסקים. כמו"כ עיין בהקדמת רבנו לסדר ברכת הנהנין שהובאה לעיל בספרנו בסוף סי' ס"ח ובהערותי לסימן הנ"ל ולסימנים קי"ד וקנ"ז שהערנו על חזרתו של רבינו בפסקי הלכה שונים.

הבאתי את כל הנ"ל כדי שלא להפליא קוראים רבים, המוטעים לחשוב כי השו"ע הנדפס יצא מתחת יד רבינו כמות שהוא והוא עצמו מסרו להדפיס, והיו גם מגדולי התורה שדנו בדברי רבנו בשו"ע וחשבו כי חיבר את השו"ע כספר המוכן לדפוס. לדוגמא בדברי מרן החזו"א שליט"א בקונטרס השיעורים שבסוף ספרו על הלכות שבת שנקט לעיקר וליסוד את פסקי רבנו בשו"ע לעומת מה שהביאו בשמו שחזר בו.

כתבי היד של שלחן ערוך רבנו

ד. בעזבונו של האדמו"ר ר' שמריה נח מבאברויסק ז"ל (הנמצא אצל נכדו הר"ר משה דוד שניאורסון הי"ו) מצאתי כרך של כתבי יד שנכרכו בו כמה קונטרסים ודפים בודדים מהלכות שונות של שו"ע רבנו גודל הדפים הממוצע הוא 17×23 ס"מ הכרך חסר שער ומכיל פ"ז דף.

א. מ"ב דפים הם העתקות מסימנים שונים משו"ע רבנו הנדפס. ישנם סימנים הנמצאים כמה פעמים בהעתקות שונות. על הכתבים הללו עברתי והשוויתים לשו"ע הנדפס. על השינויים בין הכת"י לנדפס אעיר לקמן, בסימן יז ברשימה מיוחדת. רוב ההעתקות הן בלי המ"מ במיעוטן צוינו בפנים האותיות המסמנות את המ"מ אבל המ"מ עצמם אינם. הרא"ח נאה שליט"א הדפיס חוברת בשם קונטרס השולחן שבו הוא מביא טעויות דפוס, השמטות וכדו' שנפלו בשו"ע הנדפס. רוב הטעויות הן מתוך השוואת לדפוסים הראשונים ומיעוטן מה שהיה מדעת עצמו. יש שכיוון הרא"ח נאה למש"כ בכת"י ויש שהגיה מדעתו ולא כיון. על מקצת מדבריו אעיר בהערותי לרשימת השנויים.

ב. י"ט דפים הם מהדורות קודמות של הקטעים הראשונים מן הס' שארית יהודה של מהרי"ל מיינוביץ, אחי רבנו, ליו"ד תחילת סי' ס"ט ותחילת סי' ע'. הקטעים כתובים כמה פעמים בשינויים. יש שכתובים בכת"י אחד ויש בכתבים אחרים. יש שניכר בעליל שהעתקה היא מעשה ידי מעתיק ויש שמוכח מרוב המחיקות והתליות בין השיטין שהדברים נכתבו ע"י מחבר המשנה את סגנון דבריו לתקנם בשעת הכתיבה.

ג. ב' דפים הם מהל' ציצית ותפלין שנדפסו בסידורו של רבנו. כתב היד יש בו קצת דמיון לכת"י של רבנו, אבל הדמיון הוא מועט ואיני יכול להחליט בזה כלום. בתוך הדברים מושמט קטע ממה שנדפס בסידור וכתוב שם בסוגריים (כנדפס עד גמירא ואח"כ מתחיל כאן). וכן בסוף הכתוב נפסקים הדברים באמצע הדף וכתוב בסופם: כו'. את סידורו של רבינו הראשון שנדפס בשקלאב תקס"ג לא יכלתי להשיג. (הספר

יקר המציאות, גם באוצר ספריו של האדמו"ר מלובאוויץ אינו נמצא, כדמוכח מן הרשימה שבסוף קונטרס 'תורת החסידות'. אגב, בהשערה שהובאה שם שהסידור נדפס לאחר הדפסת התניא בתקס"ו, לא דק, כי במהדור"ב של אגרת התשובה שנדפסה לראשונה בתניא משנת תקס"ו, מובא ברפ"ז, 'בתיקון חצות כמ"ש בסידור בהערה עיש"ב'. ומשום כך לא יכלתי לברר אם הכתוב בכתב יד שלפנינו לא נדפס בסידור ההוא כלל, או שזה רשימתו של אדם שהיה סידורו קרוע ורשם לעצמו את החסר. הריני מעתיק בזה את הכתוב בכת"י בהשוואה לנדפס בסידור תורה אור, במקום שהדברים שוים לנדפס ארשום נקודות. המוסגר במרובעים, הוא משלי, המוסגר בעגולים נכתב כך בכת"י.

כל איש ירא ה'... אמה על אמה בלבד [כאן נשמט קטע] הנקב שמכניס בו חוטי הציצית... ממלא קשר גודל מהזוויות [כאן נשמטה הגהה] ולא די במה... שיתחיל לכורך (ובדורות המשנה... כשאר הקשרים) [כאן נשמט קטע] ובטלית קטן יש לעשות ב' נקבים מרוחקים... דהיינו על הכנף או אפילו תוך הגדיל פסולה אבל אם נפסק כו' (כנדפס בפנים עד גמירא ואח"כ מתחיל כאן) צריך להזהיר לנשים... מהיות טוב כו' [כאן מתחיל בראש עמ' ב] (שייך להלכות תפילין) כל אשר נגע ה' בלבו יניח תדר"ת... בחוה"מ בלא ברכה. אין להניח כו' [נפסק באמצע העמוד ושאר הגליון חלק].

ד. כ' דפים מן הכת"י כוללים כל מה שיובא לקמן בספרנו (שאר הדפים חלקים או חסרים).

ה. כתב היד של הנדפס בספרנו הלכות פסח והנוסח אחר לסי' ש"א באו"ח, נראה ברור שהוא מעשה ידי סופר כתבן שמלאכת הכתיבה היא מקצועו. הכתב דומה לכתב השכיח בקבצי כתבי יד עתיקים של חסידות (ביכלעך בלע"ז) ויש שהוא מהודר ויפה עד להפליא. על הכתב של שאר הקטעים המתפרסמים כאן אעיר לקמן.

השלמת החסר בתחילת סי' ש"א (סי' ב בספרנו) הכתב דומה בצורתו לכתב סופר, אבל אינו מהודר כ"כ. וגם המחיקה שבו צריכה עיון כי לפי תכנה נראה שאינה שגגת מעתיק, אלא מעשה ידי מחבר.

הלכות ציצית (סי' ה') – הכתב דומה לכתב סופר בצורתו ומבנה הפנים והפירושים שמסביבו, אבל המחיקות והתליות הרבות מוכיחות בבירור שהכותב היה גם קצת 'מחבר' בשעת הכתיבה. בהערותי לסימן ההוא הוכחתי מתוכן הדברים כי לא רבינו הוא שכתב דפים אלו⁴⁵. גם הכתב אינו דומה לכי"ק של רבינו. מסתבר שהדברים נכתבו ע"י אחד מתלמידי רבינו שהיה כנראה עוזר לו בחיבור השו"ע.

המהדו"ק לסי' ש"א בהלכות שבת (סי' ו) – הכתב נראה בבירור שאינו של כתבן מעתיק ומקצועי. מומחה לגרפולוגיה שראה דפים אלו החליט בהשקפה ראשונה שיש דמיון בין דפים אלו לכתב היד המיוחס לרבנו של המהדו"ק של התניא שצולם בספר קיצורים והערות לתניא

45 ראה לקמן בראש מאמרו 'בירור בדין עטיפת הישמעאלים'.

ובהתמים חוברת ב', כמו"כ מצא בהשקפה שטחית דמיון בין כתב יד זה לכי"ק של רבינו במכתביו (נדפסו בספרנו בסימנים ק"י וק"א והובאו תצלומיהם בחוברות התמים), אבל על סמך בדיקה שטחית לא היה יכול להחליט דבר ברור מבלי לבדוק בבדיקה גרפולוגית יסודית את כתבי ידו האורגינאליים של רבינו (לא תצלומים) ולהשוות להם את כתב היד. אם יצליחו לקבוע בודאות שכתב יד זה אינו כי"ק של רבנו, יהא מקום לשער שהיו לרבנו עוזרים בחיבור השו"ע, או שרבנו כתב דברים בשולי גליונות במקצת השו"ע והכתב שלפנינו הוא מעשי ידי מעתיק. צריך לשם כך עיון רב במחיקות והתלויות בין השיטין אם יכול להיות שנעשו ע"י מעתיק בלבד.

מתוך שתי המהדורות להלכות פסח (סימנים ז' ט"ו) נראה כי שו"ע רבנו עבר כמה דרגות.

דרגה א – 'פנים' שו"ע של הב"י ומסביבו שני 'פירושים'.

דרגה ב – 'פנים' מדברי רבינו ומסביבו כעין פירוש או קונטרס אחרון

דרגה ג - השו"ע הנדפס כשכל מה שנכתב בפנים ובפירושים שבמהדורות הקודמות מוסבר בפנים בהרצאה שוטפת, ורק הראיות והנימוקים להכרעות הפסוקים כתובים בתוך הקונטרס אחרון.

גם המהדו"ק לסי' ש"א נראה שהיא טיוטא של השו"ע הנדפס, או של אחת המהדורות הקודמות כהלכות פסח.

לא ידוע לי על מציאותם של כתבי יד, הדומים בתכנם, לאלו המתפרסמים כאן, ומשום כך קשה לדון מן הפרט על הכלל ולהחליט שכל השו"ע עבר את כל הדרגות הנ"ל, (ואולי גם דרגה נוספת כדוגמת הלכות ציצית).

בנוגע להלכות הלואה (סי' ט"ז) אין בידי הוכחה ברורה שהם של רבינו. מתוך ההשוואה להלכות הלואה הקצרות שבשו"ע הנדפס קשה להחליט כלום, כי המובא בכתב יד כמעט שאינו מובא כלל בהנדפס. הראיה היחידה שדברים אלו הם דברי רבינו, בנויה על סמך הסגנון ועל מציאותו של דף זה בתוך כרך כתבי יד אלו. אם תמצאנה הוכחות שהכת"י הזה הוא מדברי רבינו נוכל לשער כי רבינו חיבר שלחן ערוך שלו גם לחלק חושן משפט.

הכתב מיושר ויפה ודומה במקצת לכתב סופר מקצועי, אבל המחיקות והתלויות בין השיטין מצריכות עיון, כי מתכנן נראה בעליל שאינן מעשי ידי מעתיק בלבד.

בקשתי שטוחה לפני כל אלו שנמצאים בידם כתבי יד דומים משו"ע רבינו שיזוילו לפרסמם ולהשוותם להנדפס בספרי כדי שאפשר יהיה לעמוד על בורין של דברים ולא נצטרך להזדקק להשערות בלבד.

הדפסתי את כל המחיקות, התלויות בין השיטין וכו'. המחיקות שיכלתי לקוראן הדפסתי במקומן והעברתי מעליהן קו שבור. מה שנתלה בין השיטין או בשולי הגליון וצדיו הכנסתי בפנים בין סימנים כאלו /----/. לא הוספתי בתוך הפנים שום מראי מקומות משלי, רק לעתים

רחוקות מאד הוספתי בפנים נקודה או פסיק. גם לא הרביתי בהערות לתוכן הדברים. עפ"י רק הערתי על ההשוואות בין הכת"י לשו"ע הנדפסים.

בהלכות הלוואה ובמהדו"ק לסי' ש"א הוספתי אני את פנים השו"ע (של הב"י) והדגשתי את הקטעים המשמשים כדיבורים המתחילים בדברי רבינו. בכתב היד אין 'הדיבורים המתחילים' מודגשים כלל, (בסי' ש"א הם רק מוסגרים בסוגרים).

ז. מראי המקומות שבשו"ע רבנו

בס' קונטרס השולחן מביא השערה שמראי המקומות בשו"ע הם מעשי ידיו של מהרי"ל אחי רבנו.

הוא אמנם מביא ראיות רבות לסתירת השערה זו, אבל סו"ס הגיע למסקנא "שאמנם המ"מ ברוב השו"ע הוא מרבינו ז"ל אולם במקומות שחסרו המ"מ מחמת חוסר העתקה השלימם מהרי"ל ז"ל".

אין מסקנתו זו נכונה, ובאמת כל המ"מ הם מרבנו כמו שאוכיח לקמן. להשערתי הנ"ל מביא קונטרס השולחן שתי ראיות:

א. אדמו"ר האמצעי כותב בהקדמתו לשו"ע שנדפס בדפוס קאפוסט תקע"ו (נדפסה גם בכל ההוצאות המאוחרות) זו תורת אמת לאמתה של הלכה פסוקה... משר התורה אבא מארי הגאון ... בספרו שו"ע או"ח הידועים שנדפס מהם הלכות פסח... ע"כ גוזרני עליהם שיעשו חק קבוע ללמוד... בכל ספר זה שבא בדפוס כל חלק שו"ע או"ח כמעט מראשו לסופו, שזכינו והשגנו ע"י התאמצות ידידי המדפיסים בני מוהר"פ יפה, כל ההלכות כסדרן בחלק או"ח כמעט מראשו לסופו מוגהים ובמראי מקומות ע"פ השגחת דודי הרב המפורסם מוהר"ר יהודא ליב מ"ץ דיאנעוויץ, וגם דודי הרב המופלג מוהר"ר מרדכי הגיה כפי כחו. ודאי שלא יצא מתח"י דבר שאינו מתוקן, עכ"ל.

בעלי ההשערה הנ"ל הוטעו וחשבו כי מהרי"ל מיאנוביץ כתב את המראי מקומות ולא היא, הוא רק הגיה את העתקות השו"ע ותו לא כמובן מפשטות דבריו של אדמו"ר האמצעי.

ב. "בחידושי הצ"צ (נדפסו בסוף השו"ע בדפוס וילנא ובצ"צ שער המילואים חלק א-ב סי' יג) לשו"ע רבנו סי' רב (כצ"ל, בשו"ע ד' וילנא ובקונטרס השולחן טה"ד) כ' וז"ל: במ"מ מדודי מהרי"ל וכו'. זהו המקום היחידי שמצאתי מפורש שהמ"מ הוא למהרי"ל ז"ל – זה לשונו של בעל קונטרס השולחן.. בדברי הצ"צ נפלו כמה טעויות סופר, ובעל קונטרס השולחן לא עמד על בורין של דברים, כדי להבהיר את הענין אעתיק בזה את הגהת מהרי"ל ואת דברי הצ"צ ע"ז. את דברי עצמי הריני מסגיר במרובעים:

בסימן ר"ב במראה מקום המצוין באות ס"ג, כתב מהרי"ל וז"ל: "עיין מגן אברהם סי' ר"ה סק"ו, ואם דוקא כתב כן הרי הוא סותר דעת עצמו למה שכתב בסי' רי"א סק"ב, ולפי מש"כ הט"ז שם והכי קי"ל עיין בסידור, פשיטא שצריך להקדים ברכת המרק כמ"ש כיון שעיקר הבישול בשבילו ודאי כך הוא חפץ".

על זה כתב המו"ל המדפיס את דברי הצ"צ וז"ל: סימן ר"ב. במראה מקום ממהרי"ל דיאנעוויטש ס"ב [בדפוס ווילנא הרי זה מצוין באות ס"ג ולא ס"ב] כתב אדמו"ר [בעל הצמח צדק] על הגליון: במגן אברהם דפוס אמשטרדם כתב להדיא דמברך על המים תחילה ואח"כ על הליכות כמו שכתב רבינו ולפני אחי [צ"ל 'אחיו' = מהרי"ל] היה הנוסח במגן אברהם להיפך, כמו שיש במקצת דפוסים ולכן הוצרך לדחוק. כן אמר לי [מהרי"ל] בעצמו. אמנם באמת מה שכיון [מהרי"ל] ליתן טעם על קדימת ברכת שני"ב על המרק ע"פ הט"ז סי' רי"א סק"א דחביב מכריע, זה אינו שייך לנ"ד כלל... (אגב: בשו"ע מגיני ארץ ד' וילנא תרנ"ו נדפסה בגוף דברי המג"א הנוסחא הנכונה כבדפוס אמשטרדם והמגינים נשתבשו והגיהו בסוגרים כפי הנוסחא שבמקצת הספרים).

הרי ברור שאין כאן כל הוכחה שהמראי מקומות הם של מהרי"ל, כאן מוכח רק שמראה מקום זה בלבד הוא של מהרי"ל, אשר באשמת המדפיסים לא צוין עליו במפורש שהוא למהרי"ל ולא של רבנו. כדבר הזה קרה כמה פעמים בהגהות שנדפסו בשו"ע רבנו ולא ציינו המדפיסים שהם אינם מרבינו, ומנאן בעל קונטרס השולחן במבואו סי' י"א.

לעומת זאת מובאים בקונטרס השולחן שמונה מקומות שבהם כותבים הצמח צדק והדברי נחמיה שמראי המקומות הם של רבנו, והם אף בונים את דבריהם על זה.

ועוד ראיות נוספות כי המ"מ הם מרבינו עצמו:

א. בהלכות תלמוד תורה שנדפסו ע"י רבנו בעצמו בשקלאב תקנ"ד (ראה השער וההסכמות בספרנו לעיל סי' מד) נדפסו המ"מ בתוך גוף הספר בסוגרים. ב. מתוך המהדורות הקודמות המתפרסמות בזה, מוכח שמראי המקומות הם חלק מעצם חיבור השו"ע. ישנם מראי מקומות במהדו"ק שפורשו ונכתבו בהרחבת הביאור כסעיפים בפני עצמם ב'קונטרס אחרון' של השו"ע הנדפס. כן יש שנכתב במ"מ בשו"ע "עייין בפוסק פלוני" ותיבת עייין מרמזת שיש כאן מקום לעיון, כיון שדברי פנים השו"ע הם דלא כמו שכתב פוסק זה. על כמה מקומות כאלו יצוין בהערותי על סדר כתבי היד שיודפסו לקמן.

כפי שכתבתי לעיל, נשמטו מראי המקומות מהעתקות השו"ע שבכרך כתבי היד שבידי, גם הרבה סימנים בשו"ע הנדפס הם בלי מראי מקומות. על ששים סימנים נוספו מראי מקומות בשו"ע ד' זיטאמיר (ראה ע"כ בהערותי לסי' ב) וגם הצ"צ כתב מראי מקומות לכמה סימנים (נדפסו בסמוך לדברי הצ"צ שהבאתי לעיל).

הלכות הלואה למהרי"ל מיאנווין אחי הרב בעה"ת – מתפרסמות לראשונה מכת"י

הלכות אלו המופיעות בכתב היד מעוזבון האדמו"ר הרש"נ, אינם זהות כלל וכלל להלכות הלואה שבשו"ע הרב. לדברי הגרד"צ, כתב היד של הלכות אלו והמחיקות שבהן, מוכיחות שכותבן גם היה מחברן, הרד"צ (במבוא לעיל) העלה את האפשרות, שהלכות אלו הם של הרב בעה"ת, זאת משום המצאותם בכתב יד המכיל דברים מתורתו של הרב בעה"ת. אכן

לימים הוברר, שהכתב הוא כתב ידו של מהרי"ל מיאנוויץ/ אחי הרב בעה"ת, ואם כן אין מקום להוציאן מחזקתו. פסקי דינים אלו לא באו בדפוס מעולם.

כתב היד מכיל רק את הביאור סביב השו"ע של מרן הב"י, והרד"צ בהעתקתו העתיק גם את גוף השו"ע. התיבות הבאות בין קוים כאלו // פירושים שהם נתלו בין השיטין או נרשמו בגליון. תיבות שבא קו עליהן, סומנו למחיקה בכתב היד. בצלאל דבליצקי

למ. כותבין שמר ללוח בלא מלוח ועל איזה חודאה כותבין.
ובו י"ז סעיפים.

א המלוח את חבירו בעדים או שהודה בפני עדים שהוא חייב לו נקרא מלוח על פה ואינו גובה מהמשועבדים, והמלוח את חבירו בשטר (גובה מן המשועבדים) אפילו לא כתב אחריות דקיימא לן אחריות טעות סופר הוא ואם יש עדים שקנו מידו אפילו לא נכתב גובה ממשעבדי. הגה. ועיין לקמן סימן ס"א סעיף ב' וסעיף י' איזה מקרי שמר ועיין לקמן ריש סימן רכ"ה מדין אחריות טעות סופר.

ביאור

בהודאה זו ליתן לזמן פ' אבל אם אינו מתחייב לו עתה יותר יותר מבראשונה אינו אלא קנין דברים. כ"כ הג"א פ' ז"ב. והב"י בבד"ה חולק עליו כיון שמודה שלוח נשתעבדו נכסיו ונוטל קנין על שיעבוד הנכסים שמקנה לנכסיו לשעבדם. וכ' הש"ך דצ"ע לדינא: מהמשועבדים. הם נכסים שמכר הלוח או נתן במתנה לאחרים אחר שלוח ונק' משועבדים לפי שאע"פ שהם ברשות הלוקח הם משועבדים להבע"ח (ב"י): מן המשועבדים. הטעם איכא מ"ד בגמ' משום דשיעבודא דאורייתא ודבר תורה א' מלוח ע"פ וא' מלוח בשטר גובה מנכסים משועבדים ומה טעם אמרו מלוח ע"פ גובה מנכסים בני חורין משום דלית ליה קלא דמאן דיוזף בצנעא יזיף וחשו חכמים לפסידא דלקוחות שלא ידעו שזה המוכר היה חייב כלום אבל מלוח בשטר כיון דאיכא תרתי ועדים ושטר מפקי ל' לקלא ולקוחות אפסידו אנפשייהו כיון שידעו שהיה חייב והלכו וקנו ממנו, משא"כ עדים בלא שטר לא מפקי לקלא דמסתמא לא ניחא ל' ללוח דליפוק עלי' קלא שהוא חייב ומשו"ה גם העדים אינם מוציאים הקול אא"כ חתמו על השטר דהוי מילא דפרהסיא, והשוו חכמים דין מקבל מתנה לדין לוקח בזה שאין הבע"ח טורף ממנו אלא בשטר דאלולי שקבל הנותן הנאה ממנו לא היה נותן לו והרי מתנה זו כמכר היא. וטעם זה כתבו הרי"ף והרמב"ם וכ"פ הרמב"ן והריטב"א / לקמן סי' קי"ט ס"ד /⁴⁶. אבל התוס' ב' ר"ח ור' אליהו ובעה"ת ב' הראב"ד והבע"ה פסקו כמ"ד שיעבודא לאו דאורייתא ומ"ט אמרו מלוח בשטר גובה מנכסים משועבדים כד ביאור

46 במקום זה היה כתוב בפנים וכ"ד הטוש"ע, והועבר על זה קו לסימן מחיקה ונכתב בצדו על הגליון: לקמן סי' קי"ט ס"ד. וגם על תיבות אלו מועבר קו, אבל מסופקני אם זו מחיקה או שריטת הקולמוס בטעות – הערת הרד"צ.

לט א בעדים. ולא קנו מידו כדלקמן סוף סעיף זה עסס"ד: בפני עדים. אפי' קנו מידו שהוא חייב לו איננו חל הקנין אא"כ מתחייב עתה באותה הודאה במה שלא היה חייב לו בלא"ה, כגון המודה לחבירו שהוא חייב במה שאינו חייב כדלק' סי' מ' וה"ה אם מתחייב לו

ביאור

י שלא תנעול דלת בפני לוי ולא תקנו אלא בשטר דאית לי' קלא משא"כ מלוה ע"פ דמאן דיזיף בצנעא יזיף, אבל היכא דלא שייך ה"ט דנעילת דלת כגון שהוא חייב לחבירו מחמת שהזיק שורו את שור חבירו אע"ג דאית לי' קלא אפי' בע"פ דלא שייך התם ה"ט דמאן דיזיף בצנעא יזיף דמזיק לא דייק שלא להוציא הקול אינו גובה מנכסים משועבדים אא"כ עמד בדין דמעשה ב"ד יש לו דין שטר לכל דבר אבל מה שניזקין מלוה הכתובה בתורה היא לא מהני אם לא עמד בדין דמלוה הכתובה בתורה לאו ככתובה בשטר היא כדקיי"ל בי"ד סי' ש"ה. ודעת הטוש"ע לקמן סי' קנ"ט [ס"ד] ⁴⁷ כסברא הראשונה /. והש"ך דתב דהוה ספיקא דדינא. ובפלוגתא זו פירשב"ם ונ"י דבהא פליגי דמ"ד שיעבודא דאורייתא ס"ל דמן התורה חל השעבוד על הנכסים משעת ההלואה (עס"י ק"ד וא"ש דלק"מ מ"ש התוס') כדכתיב והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט (מטלטלי) וה"ה למקרקעי ולפיכך / דין הוא שיהא / טורף המלוה מן הלוקח או מן המקבל המתנה שאחר ההלואה, ומ"ד שיעבודא לאו דאורייתא מוקי קרא למשכנו שלא בשעת הלואתו דהיינו שהבע"ח גובה ממנו חובו בשעת גבייה אבל קודם זמן הגביה מה שמכר הלואה או נתן כדין מכר או נתן ואין הבע"ח יכול להוציא ממנו דמש"ה פירש"י (בגיטין נ"ח⁴⁸) שאם שיעבד הלואה למלוה קרקע בפירוש הרי נעשה קרקע זו ערב למלוה וערב משתעבד מן התורה כדכתיב אנכי אערבנו עכ"ל ור"ל דאפילו מאן דס"ל שיעבודא לא דאורייתא היינו שמן הסתם אינו חל השעבוד על הנכסים דמוקי קרא דיוציא אליך העבוט למשכנו שלא בשעת הלואתו אבל בשעבוד מפורש מודה דששתעבד כדין ערב וכ"ד הרשב"א (הובא בש"ך) דבאחריות מפורש לכ"ע שיעבודא דאורייתא והסכים הש"ך עמו. (אבל התוס' דלכו"ע חל השעבוד על הנכסים משעת הלואה ד"ת) ולפ"ז לפמ"ש הש"ע לקמן דקיי"ל / במלוה / אחריות ט"ס הוא ואפי' לא התנו / כלל באחריות / כפי שהתנו דמי הוי שיעבודא דאורייתא לכ"ע / במלוה / אבל התוס' כתבו דכ"ע ל"פ דחל השיעבוד על הנכסים משעת הלואה ד"ת אפי' כשלא שיעבד לו הנכסים בפירוש ואפ"ה ס"ל למ"ד שיעבודא לאו דאורייתא דאינו גובה מן הלוקחות אפי' שיעבד לו הנכסים בפירוש דלא אלים כח השיעבוד מן התורה להוציא מיד הלוקח או המקבל מתנה שקנאן בקנין גמור / וכדין מכר או נתן שהרי היה יכול לסלקו בזווי וע"מ כן מכר קרקעותיו דסבר עד דהוה לי זווי ופרענא ואף דהשתא הוא דנמצא שאין לו לא בשביל כך יהא וכבר בטל למפרע מן התורה / וכ"ב מדברי ש"פ: טעות סופר הוא. כלומר אפי' לא הזכירו המלוה והלוה יש לסופר לכתוב כן בשטר ולפיכך אם לא כתבו יש לתלות בטעות סופר (נ"י) והטעם דלא שדי אינש זווי בכדי (גמ') ומסתמא דעתו על קרקע שלו: גובה ממשעבדי. שהקנין יש לו קול וטורף (בעה"ת ב' הרי"ף ושכ"פ

47 הנניר קרוע והשלמתי מעצמי עי"ש בנו"כ השו"ע – הערת הרד"צ.

48 ע"א ד"ה כיון דדיניה.

ב המלוה את חבירו בעדים אין כותבין עדותן ונותנין למלוה שלא יחזירו למלוה ע"פ מלוה בשטר עד שיאמר להם הלוא כתבו שטר וחתמו ונתנו לו ואע"פ שאמר להם כן צריכים להמלך בו אחר שחתמו בשטר ואח"כ נותנים השטר ביד המלוה, וי"א שאינם צריכים להמלך בו.

ביאור

הרמב"ם והראב"ד וכ"פ המרדכי פ' הניזקין דסתם קנין לכתובה עומד, והרא"ש כתב דעדי השטר הוא דמפקי לקלא ולא עדי הקנין אלא דאם קנו מידו ואח"כ נכתב עדי השטר מפקי לקלא משעת הקנין דסתם קנין לכתובה עומד ואע"ג דכי יזיף בצנעא יזיף מ"מ כיון דבעין יפה שעבד יש לו קול לקנין כיון דעומד לכתובה ואזיל לשיטתו לקמן סעיף י"ג דלא ס"ל כמ"ש הש"ע שם (והוא דעת הרי"ף והרמב"ם) לחלק בין שטר שיש בו קנין לאין בו והנ"י שמסכים שם לדעת הרי"ף מ"מ כתב כאן דאין הקנין מוציא הקול אלא משום דלכתובה עומד משא"כ כשלא נכתב בטל לקלא, וכל זה דלא כהרשב"ם דס"ל דאפי' נכתב אח"כ אינו גובה אלא משעת הכתיבה כיון דיכול למחות מלכותו / כדלקמן / א"כ כל זמן שלא נכתב אשתכח דהוי מלוה ע"פ עד שיכתב, והרא"ש אע"ג דס"ל דיכול למחות מ"מ כל כמה דלא מיחה הוא עומד לכתובה ואית לי' קול וטורף משעת הקנין אם נכתב אח"כ. ולענין הלכה דעת הש"ע כסברא הראשונה ועי' בסי' מ"ג סי"ו:

ב מלוה בשטר. שאולי אינו רוצה שיהא לו שטר עליו: שא"צ להמלך בו. שלא נאמר בגמ' שצריך לאמלוכי אלא בכותב כתובה לאשתו ומוסיף לה וכן בנותן מתנה לאחר דבההוא שטרא הוא דמקני חיישינן דלמא הדר בי' אבל בשטר הלואה שטרא גילוי מילתא בעלמא הוא וכיון דאמר כתובו כותבין ונותנין לו ואע"ג דבההוא שטרא גובה ממשעבדי הוא שעבד נפשי' / ער"ן ב' בעה"ע והראב"ד) וסיים הר"ן / והיינו נמי טעמא דקנו מיני' לא צריך לאמלוכי (כדלקמן) משום דכיון דמגוף הדבר הנקנה עצמו אינו יכול לחזור בו אע"ג דמשטרא מצי הדר בי' וה"נ מוכח מדקאמר ל"צ לאמלוכי בי' דמשמע דאי בעי למיהדר בי' מצי הדר לא חיישינן להכי כיון דמגוף הדבר הנקנה עצמו לא מצי הדר עכ"ל.

ואין הנדון דומה לראי' ל"מ לשיטת הרמב"ם ובעה"מ והראב"ד דקנין⁴⁹ בלא שטר נמי טורף ממשעבדי אלא אפי' לדעת הרא"ש דלעיל הא דקנו מיני' ל"צ לאמלוכי היינו משום דאי הדר בי' הלוא גם המלוה מצי הדר בי' כמ"ש לקמן ב' הרא"ש / והיינו / כיון דהדר בי' מקנין משא"כ באמירה בעלמא שאפי' אמר כתובו ואח"כ חזר בו לא יוכל המלוה לחזור בו / כמ"ש"ש / וזהו ג"כ טעם ודעת הסברא הראשונה:

49 כאן נדפס המשפט האחרון כמו שהוא לאחר המחיקות והתיקונים שבכת"י. מקודם היה כתוב שם כך: 'לא מצי הדר (ר"ן ראב"ד ובעה"ע) ואזלי לטעמייהו דקנין בלא שטר נמי טורף ממשעבדי. אבל לדעת הרא"ש דלעיל הרי מצי הדר ביה אף מגוף הדבר הנקנה בו וצ"ל הא דקני...'. כאן נראה ברור שאין זה מחיקתהמעתיק בגלל טעות סופר במרוצת ההעתקה, אלא זו היא מחיקה של אדם הכותב מדעתו את תוכן הדברים. — הערת הרד"צ.

ג בד"א כשלא קנו מידו אבל אם קנו מידו שהוא חייב לו מנה הרי אלו כותבין ונותנים אע"פ שלא אמר להם כתבו שסתם קנין לכתיבה עומד, ואפילו נשתהא זמן מרובה וא"כ בא המלוה ותבעם שיכתבו לו הרי אלו יכתבו ויתנו ואין צריכים לחוש שמא פרע וכותבים זמן הקנין או יכתבו שטרא דנן איחרנוהו וכתבנוהו ואפילו מת הלוח קודם כתיבת השטר אפילו קבע לו זמן ועבר הזמן יכולים לכתבו אחר מותו וכן אם מת המלוה ובאו יורשיו לעדים שיכתבו להם השטר כותבים להם, ויש חולקים ואומרים דאי משך מילתא טפי משלשים יום אין כותבים ואם קבע לו זמן לפרעון אין כותבין אחר אותו זמן דחיישינן שמא פרע: הגה. וכל שלא אמר כתבו וחתמו אע"פ שכתבו בשטר אינו אלא כפנקס בעלמא (תשובת רשב"א סי' אלף ר"א) מיהו י"א דאם נתקיים דנין על פיו ועי"ל סימן

ביאור

ג שמא פרע. דאי איתא דפרע איבעי לי' לאודועי לסהדי שלא יחתמו או שלא יעידו ואיהו דאפסיד אנפשי' / (רא"ש) / כיון דידע דעדים כתבי לי' לשטרא כל זמן שירצה (ר"ן ב' רשב"א): וכתבנוהו. ע"ל סי' מ"ג שם ית' פרטי דין זה: מת המלוה. וה"ה אם מתו שניהם (סמ"ע): משלשים יום. שהוא זמן סתם הלואה / אבל קודם / לכן אין חוששים שמא פרע דחזקה אין אדם פורע תוך זמנו וכל הני שלשים יום תוך זמנו מיקרי / כ"ד מקצת גאונים / ואין כן דעת רב האי גאון ז"ל שהוא סובר דלא אמרינן הכי אלא בקובע זמן אבל בסתם הלואה אע"פ שלא ניתן ליתבע תוך שלשים יום לאו תוך זמנו מיקרי לענין שלא יהא נאמן לומר פרעתי (ר"ן) והש"ע לקמן סי' ע"ח פסק כרה"ג ומ"מ כתב כאן כדעת המקצת גאונים לפי שאפשר שאף הם ל"פ על רה"ג / בהא / דאי טען פרעתי נאמן ואפ"ה כותבין ונותנין לו תוך שלשים יום דלא חיישינן לפרעון כיון דלא ניתן ליתבע (ותדע / שהרי כתב הר"ן / שגם הרמב"ן הסכים כאן לדעת מקצת הגאונים / וכיון / שלא חילק / לדעתו / בין קבע זמן להלואה לסתם הלואה משמע דהסכים לכל דבריהם והרי גם הוא מן המנויין בב"י סי' ע"ח שמסכים לדעת רה"ג) והר"ן מסברא דנפשי' כ"כ לפי שיטתם ע"ש: שמא פרע. אבל תוך הזמן אפי' אמר פרעתי אינו נאמן לכ"ע ועבמש"ל ומיהו העיקר כסברא הראשונה ואפי' אחר זמן אינו נאמן לומר פרעתי דקנין יש לו דין שטר לכל דבר לדעת הש"ע וכמש"ל (ש"ך): סי' מ"ו ס"י. ושם יתב' פרטי דין זה. בעלמא. ואין לו דין שטר כלל לכן גם העדים אין יכולין להעיד ע"פ כתב זה (אא"כ זוכרים העדות מתוך הכתב כמ"ש בסי' כ"ח סי"ג) משום דכתיב מפיהם ולא מפי כתבם והוי כמלוה ע"פ בלא עדים שאם טוען להד"ם⁵⁰ נאמן: על פיו. דאע"פ שאין לו דין שטר העדאת עדים / במלוה ע"פ / מיהא איכא כיון שחתומים בו שני עדים ונתקיים ח"י העדים שא"צ להעיד על ח"י ובסימן כ"ח סי"ג מיירי שאינו חותם אלא ע"א או / אפילו כששנים חתומים בו אלא שאין כתב ידן יוצא ממקום אחר דהיינו שאינו מקויים בב"ד והם עצמן צריכים להעיד על ח"י מש"ה בעינן שיהו זוכרים העדות מתוך הכתב בכדי שא"כ יהו מעידין אמנה שבשטר משא"כ כשאינם זוכרים הרי מעידים אכתב ידן וצריך לצרף

מ"ו סעיף י' והא דבעינן דצריך לומר כתבו וחתמו היינו כשמתחייב עצמו אבל כשמוחל דבר לחבירו או פטרו א"צ וע"ל סימן מ"א סע' כ"ט:

ביאור

א' מן השוק עמהן שיעיד על ח"י שניהן כדלקמן סי' מ"ו ס"י אבל כשכתב ידן יוצא ממקום אחר אפי' אין זוכרין כלל הרי כתבן זה עדות גמורה / והוי / כמלוה / ע"פ / בעדים...

בירור אופן עטיפת הישמעאלים מתוך לשונות הראשונים

בירור רחב זה ומיוחד זה, המכרר אופן עטיפת הישמעאלים מתוך לשונות הראשונים, ובירור מציאות הדברים, כתב הגרד"צ על מנת לצרף לספרו, כהערה רחבה על הלכות ציצית שבאו בכתב היד ומתוארות לעיל במבואו לקונטרס השלמות לשוע"ר. כאמור שם, הרד"צ שיער שהלכות ציצית אלו, הרי הן מהדו"ק משו"ע הרב, מאידך הוא הרגיש שהכותב הינו מחבר ולא רק מעתיק, והכתב יד אינו דומה לכתב הרב בעה"ת, ולפיכך העלה את האפשרות שמא עוזרים היו לו לרב בעה"ת בעריכת השו"ע שלו. במקום אחד בהלכות ציצית אלו ('קיצור דברי אחרונים' בסעיף ד' - שארית יהודה הנדמ"ח עמ' קנא) מביא הכותב הלכה 'מפי מ"ו הרב נר"ו', על כך רשם הרד"צ: 'גם מכאן ראייה שהכותב היה אחר ולא רבנו, ממה שכתב כאן מפי מ"ו הרב מוכח שהשאר כתב בעצמו או העתיק מכתב ידו של רבנו, אבל דבר זה לא היה בכתב ידו של רבנו ושמע רק מפיו'. כאמור לימים נטען כי הלכות אלו כתובות בכתב ידו של מהרי"ל מיאנוויץ אחי הרב בעה"ת, ולפיכך הדפיסום על שמו בתוך ספרו 'שארית יהודה', ניו יורק תשס"ט עמ' קמו ואילך. בירור זה שלפנינו, מתפרסם כאן לראשונה.

בצלאל דבליצקי

א) בדין עטיפת הציצית פסקו רובם ככולם של הפוסקים הראשונים והאחרונים (שהובאו באו"ח סי' ח') דלהלכה נקטין שא"צ להתעטף כעטיפת הישמעאלים. אבל כדי לצאת ידי חובה גם לדעת הגאונים, כתבו האחרונים⁵¹ להתעטף כעטיפת הישמעאלים אחר הברכה כשיעור הילוך ד' אמות. וכן דעת האריז"ל⁵².

להבנת שיטת רבנו בזה (וגם מפני שזוהי מן ההלכות השכיחות ונוהגות בכל יום, ורבים משתבשים בזה) ראיתי להאריך קצת בבירור הענין.

המקור לעטיפת הישמעאלים הוא במו"ק דף כ"ד ע"א. איתא התם מחלוקת אם פריעת הראש (-הסרת עטיפת הראש שהאבל חייב בה) בשבת, רשות או חובה. רב אמר רשות ושמואל אמר חובה. ופרכינן אדשמואל, מ"ש מנעילת הסנדל דאינו חובה בשבת כיון דלאו

51 עיין מ"ב סק"ד.

52 שעה"כ ציצית דרוש א'.

כולי עלמא מסיימו מסאנייהו, אף פריעת הראש לאו כ"ע מגלו רישייהו (ואע"פ שיתעטף לא מיחזי כאבל). ומשני דשמואל לטעמי' דסבר כל עטיפה שאינה כעטיפת הישמעאלים אינה עטיפה. מחוי רב נחמן עד גובי דדיקנא. א"ר יוחנן לא שנו אלא שאין לו מנעלים ברגליו אבל יש לו מנעלים ברגליו מנעלים מוכיחים עליו.

(ב) ומצינו בראשונים ב' פירושים כיצד היא עטיפת הישמעאלים.

הפירוש הראשון הוא פ' הגאונים והרמב"ם ורוב הראשונים, שהובא בבהירות בפירוש ר' שלמה בן היתום (הוצ' מק"נ) למו"ק שם בד"ה דמגלו רישייהו - כגון ספרדיים אנשי גרנטא וקורטבא וכל סביבותיהן מגולי ראש, אבל רוב העולם מכסין ראשיהן כעטיפת ישמעאלים שמכסין כל פניהן חוץ מעיניהן שיניחום מגולין. גובי דדיקנא - כלומר כל לחיו עם זקנו. גובי דדיקנא - חפירה יש בזקן כמו בור דמתרג' גובא, ובלשון ישמעאל חופיית אל עתנון. עכ"ל.

וכך הוא באמת נוהגים הישמעאלים גם בימינו: מכסה ראשו במטפחת, שרחבה משתלשל לאחוריו על ערפו ועל גבו, ושני קצותיה נופלים לפניו לעבר כתפיו לשני צדיו. אח"כ לוקח קצה המטפחת הימני אשר לפניו ומחזירו לאחוריו דרך צד שמאל ועי"ז מתכסה הצואר מלפניו. ויש שמגביה קצה המטפחת הימני בהחזרתו מימין לשמאל ומכסה בו את כל פניו, חוץ מעיניו, כדי להגן על הפה ועל החוטם מפני האבק והרוח והגשם. (וכן מתכסות נשי הישמעאלים הכפריות לצניעות. וכמו שמצינו במשנה פ"ו דשבת דס"ה א': ערבויות יוצאות רעולות, ופירש"י: ערבויות - נשים ישראליות שבערב יוצאות רעולות - דרך ערבויות להיות מעוטפות ראשן ופניהן חוץ מן העינים, וקרי לה בלשון ערבי רעולות, היינו הרעלות דכתיב גבי תכשיטי נשים בס' ישע"י.) ופעמים מכסה הישמעאלי את פיו או את סנטרו בלבד, ופעמים מכסה גם את חטמו. וכדי שלא יפול קצה המטפחת המושלך לאחור בחזרה לפנים, או ישמט וירד מעל הפנים, מסובב הקצה הזה סיבוב נוסף ע"ג ראשו או מחזקו ע"י תקיעתו לתוך עטיפת הראש. (וכדי שתבין דברי הפוסקים שהובאו ב"קיצור דברי ראשונים" לסעי' ב' 53 דע שבארצות המזרח נוהגים לכרוך מטפחת העיטוף על גבי הכובע או הכומתא שמתחתיה.)

(ג) כפירוש זה פירשו רוב הראשונים (המצויים בידינו) שעסקו בזה. אבל יש חילוק ביניהם עד היכן צריך האבל להעלות על פניו את סודר עטיפתו. יש האומרים שצריך להעלות קצה הסודר על הזקן ועל הפה ועל השפם עד למעלה מקצה החוטם, והם: (א) הרמב"ן בתורת האדם, שהובא בב"י ליו"ד סי' שפ"ו, וז"ל: גובי דיקנא הוא שער שעל הלסתות, ועטיפה למעלה מן החוטם, וישמעאלים נראים עדיין שמחזירין קצה המצנפת על פיהם ועל ראש החוטם שלהם. עכ"ל.

דברים אלו בלשון זו ממש הובאו בשם (ב) רב האי גאון (ג) ברי"צ בן גיאות ח"ב עמ' מ"ז, (ד) בריטב"א למו"ק שם, (ה) ובטור יו"ד סי' שפ"ו. וכן פירשו (ו) רבנו חננאל (ז) ור' שלמה בן היתום במו"ק שם (ח) ושכלי הלקט, שכ' בהלכות שמחות סי' ל"ח: "פירוש פריעת

הראש, שצריך לגלות חוטמו ושפמו וזקנו" (עי' בדברינו לקמן סעיף ח'). (ט) בערוך ערך גב י' הביא שכן פירש גם (י) רב שרירא גאון (אלא שנר' לכאו' שהוא פירש דגובי דיקנא הוא שיער שעל השפתות, אבל עטיפת אבלים היא יותר מזה – עד למעלה מן החוטם). וכן פסק (יא) הב"י בשו"ע יו"ד שפ"ו.

(ד) ויש הפוסקים לכסות רק הזקן והפה והשפם, אבל לא את קצה החוטם, והם: (א) הרמב"ם בפ"ה מהלכות אבל (ע"פ הגמ' במו"ק ט"ו ע"א) שכתב: מנין לאבל שאסור בפריעת הראש שהרי נאמר ליחזקאל לא תעטה על שפם, מכלל ששאר האבלים חייבים בעטיפת הראש, והסודר שמכסה בו ראשו עוטה ממקצתו מעט על פיו, שנאמר ועל שפם יעטה ואונקלוס תרגם כאבילא יתעטף.

והובאו דבריו בקיצור (ב) בארחות חיים (ח"ב צד 588) ובכלבו סי' קי"ד. וכן נראה דעת (ג) ר"א מבלגנצי בפירושו ליחזקאל כ"ד (הוצ' מק"נ וורשא תרע"ג) שכ': ולא תעטה על שפם, וכתוב אחר אומר (ש"ב טו, ל) וראש לו חפוי, הא כיצד מכסה סודר על ראשו ומניח ראשו על לחיו וכורך אותם על שפמו עכ"ל.

[אמנם צ"ע בדברי הרמב"ם אולי פסק כרב, שא"צ עטיפת ישמעאלים דוקא, ולא כשמואל. אגב, לכאו' קשה מדוע הביא הר"מ מקור לדין שהסודר וכו' 'עוטה מעט על פיו' דוקא מהתרגום, ולא סגי ליה בפסוק שביחזקאל. ונראה לתרץ, דהנה הת"א תמוה, מדוע הוצרך לתרגם הפסוק 'ועל שפם יעטה' דגבי מצורע, 'ועל שפם כאבילא יתעטף'. אמאי לא סגי לי' לתרגם סתם 'ועל שפם יתעטף' ולמה הוצרך להביא משל לכך מאבל, אלא נראה שהלשון 'על שפם יעטה' אפשר לפרשו בב' אופנים: א) שיעלה על שפמו את הסודר שעוטף בו את גרונו. ב) שיעטה על שפמו את קצה הסודר שעוטף בו ראשו. לפיכך רצה התרגום לומר שהעטיפה צריכה להיות דוקא באופן השני, ולכן הוצרך לתת לכך משל מן המציאות, מעטיפת אבל שהיתה נהוגה בימיו. (ועי' ברמב"ם פ"י מטומ"צ ה"ו ובכ"מ שם). וזהו שהוצרך הרמב"ם להביא התרגום כדי לפרש כיצד תהי' העטיפה על שפם, כיון דמקרא דיחזקאל הי' אפשר לפרשו גם באופן הא' הנ"ל. ועי' ברדב"ז שהביא הירושלמי דפריך 'ולכסיניה מלרע ומשנו דלא ליהו אמרי פומיה הוא חשיש'. וסיים הרדב"ז: 'וזהו שכתב והסודר שמכסה בו ראשו עוטה מקצתו מעט על פיו, הא למדת שאפי' (נדצ"ל 'דאם') יעלה הסודר שעל גרונו על שפמו לא יצא ידי עטיפה'.

(ה). הפירוש השני הוא פירש"י במ"ק שם (כ"ה בפירש"י: האמיתי, שנד' בירושלים תשכ"א בהוצ' מק"נ, וממנו הועתק להפי' הנדפס בגמרא) שפי' 'מחוי ר"נ, עטיפת הישמעאלים. גובי דדיקנא גומות שבלחי למטה מפיו, וכוונתו שמוריד הסודר שעל ראשו למטה על מצחו ועיניו ופניו וחוטמו עד גומות שבלחי למטה מפיו.

וכך הבין בדבריו הפרישה ביו"ד סי' שפ"ו בשם מורו מהרש"ל, וכ"כ הפרישה באו"ח סי' ח' ואחריהם נמשך רבינו בש"ע שלו שכ' דעטיפת הישמע' היינו לכסות הראש עם הפנים עד גומות שבלחי למטה מפיו.

וא"א לומר שכוונת רש"י שמעלה הסודר מלמטה למעלה עד גומות שבלחי למטה מפיו, (כמו שהבין בטעות הרב זק"ש בהערותיו לפי' משקין לא' מרבותינו הראשונים שהו"ל בש' תרצ"ט), שא"כ נשאר שפמו מגולה, והרי הכתוב (שמלמדנו חיוב עטיפת הראש במ"ק דט"ו ע"א) צווח ואומר 'ועל שפם יעטה'. (וכ"כ רש"י בפי' האמיתי הנדמ"ח בדט"ו ע"א כל ראשו ופרצופו עטוי).

ואזלי בשיטת רש"י גם הראב"ה (הוצ' מק"נ עמ' 558⁵⁴) שכ' 'גובי דדיקני פי' גומה שבלחי למטה מפיו, והפי' לא' מרבותינו הראשונים שהו"ל הרב זק"ש שכ' בדף כ"ד ע"א: "כעטיפת הישמע' שהולכין ומתעטפין עד גובא דדיקנא עד גומא דזקן למטה מפיו" וכ"כ בדף ט"ו ד"ה "בעטיפת הראש, יושב כפוף וראשו מעוטף פנים עד השפה עד הפה" (והרב זק"ש נדחק לפי פירושו המוטעה לומר שעד הפה היינו עד ולא עד בכלל, וגם לשון "מעוטף פנים" אין לו פירוש לשיטתו שכל הפנים מגולים).

(ו) ודע כי בדברי רש"י הנדפס למו"ק יש קושי: ⁵⁵ וז"ל שם בדף כ"ד ע"א: 'גובי דיקנא - גומות שבלחי, למטה מפיו. לא שנו - פריעת הראש בשבת, דצריך לגלות חוטמו ושפמו וזקנו שהיה מכוסה בימי אבלו, להודיע כי אין אבילות בשבת'.

ותחילת דבריו מורין שהכיסוי מלמעלה למטה, וכדברי הפרישה. אבל אם כך, סדר הגילוי צריך להיות הפוך, דתחילה מגלה זקנו ואח"כ שפמו ואח"כ חוטמו, וגם הו"ל לפרש"י שצריך לגלות גם פניו ועיניו. וקשיא רישא אסיפא.

אלא שעירוב פירושם יש כאן, וכמו במקומות רבים בפירוש רש"י הנדפס למו"ק. שהעתיק המעתיק פירושים ממקורות שונים, ולא הרגיש בסתירה שביניהם. הדיבור הראשון ('גובי דיקנא') מקורו בפירוש רש"י האמיתי למו"ק, הדיבור השני ('לא שנו') הוא מלוקט מפירוש הר"ח בסוגיין.

והרי לפניך לשון ר"ח בסוגיין: פי' עטיפת ישמעאלים דאמר שמואל, מכסה שפמו וזקנו וחוטמו במצנפתו או בטליתו והוא אלמנה בל"ע ובשבת צריך לגלות חוטמו ושפמו וזקנו שהיה מכוסה בימי אבלו כי אין אבל בשבת....

[ובפירש"י האמיתי לדף ט"ו ע"ב בסוד"ה לא אשאר, איתא: 'עטיפה מכסה שפמו וזקנו וחוטמו במצנפתו או בטליתו', וד"ז אינו מדברי רש"י אלא הוספת המעתיק מפיר"ח. וכמה הוכחות לכך. חדא דסותר למש"כ רש"י בסוגיין וכדאמרן. ב' השתווה הלשון אות באות לפיר"ח המובא לעיל. ואי אפ"ל שרש"י עצמו העתיק מפיר"ח שהרי ברור שלא ראהו רש"י

54 מהדורת דבליצקי ח"ב עמ' שס"ח.

55 אות ו' נערכה ע"פ מה שכתב הגרד"צ ב'הנאמן' שנה טז גליון כ"ח. שם הוכיח כי הרש"י הנדפס למו"ק הינו הרכבה של כמה פירושים ממקורות שונים, והמרכיב הרכיב וזיוג בבלי דעת מין משאינו מינו, דברים דסתרי אהדדי. והביא דוגמא גם מרש"י האמור בזה, וישב לאור הנחה זו תמיה גדולה שתמה מהרש"א ע"ד רש"י ע"ש.

מדלא הביאו לפיר"ח בשום מקום. ג' דהא לעיל מיניה בדט"ו ע"א גבי אבל חייב בעטיפת הראש, פירש"י 'כל ראשו ופרצופו עטוי', ואילו היה רש"י עצמו כותב ד"ז התם בדוכתיה הו"ל לקובעו ולא כאן אגב גררא ומדלא נכתבו הדברים במקומם המתאים מוכח דהוה הוספה. ד'. בעוד ג' מקומות הובאו בכת"י הזה דברים מפיר"ח בציון מקורם וכאן כנראה נשמט הציון 'פיר"ח' בט"ס].

ומבואר דשיטת רש"י דמכסה פניו מלמעלה למטה, וכדברי הפרישה, אך שיטה זו צע"ג, איך יתכן לפרש שהישמעאלים מכסים בטליתם את עיניהם ופניהם, והיך אפשר לבני אדם להלך ברחובות בעינים מכוסות.

ז) הפרישה (ביו"ד) הביא ראי' לפירושו מן הירושלמי (מו"ק פ"ג הל"ה), שהביאו הרמב"ן בתורת האדם הנ"ל, וזה לשון הירושלמי: 'לא תעטה על שפם, מכאן שצריך לכסות פניו. ולכסיניה מלרע? דלא ליהוי אמרין פומיה הוא חשיש' – ופירש הפרישה דברי הירושלמי שאין לכסות מלרע, כלומר מן הצואר כלפי מעלה, אלא מלעיל (כצ"ל, ובטור ד' ורשא כ' "מלרע" והוא טה"ד) כלפי מטה.

לפיכך כתב הפרישה שאינה נכונה גירסת הב"י בדברי הרמב"ן: "שמחזירין קצה המצנפת על פיהם ועל ראש החוטם" וצ"ל כמו שנדפס בטור: פניהם, שהרי מוכח מן הירושלמי דצריך לכסות מלמעלה למטה, ואם צריך לכסות נמי הפה, א"כ כבר כיסה כל החוטם וא"כ מאי ראש החוטם שכתב הרמב"ן. ולפי דבריו טועה הב"י במה שפסק בשו"ע עפ"י גירסתו.

אבל באמת נכונה גירסת הב"י, כיון שכן הובא אות באות בריצב"ג ובס' תורת האדם גופו (ד' ורשא תרל"ו דף מ"ו א') וכן משמע בריטב"א ובכל שאר הראשונים שהובאו לעיל דאזלי בשיטה זו. ולדברי הפרישה יהיו התוה"א והריצב"ג והריטב"א, שכתבו פירושו של רה"ג, והביאו מיד בסמוך לו גם את הירושלמי הנ"ל, כטועים בפירוש הירושלמי.

גם פירוש הירושלמי הנכון הוא כדברי הרדב"ז הנז"ל בפירושו לרמב"ם (פ"ה מאבל הי"ט) וז"ל: "וגרסינן בירושלמי לא תעטה על שפם... פומיה חשיש, וזהו שכתב (הרמב"ם) שהובא לעיל) והסודר שמכסה בו ראשו עוטה מקצתו מעט על פיו, הא למדת שאפילו יעלה הסודר שעל גרונו על שפמו לא יצא ידי עטיפה". כלומר: צריך לכסות דוקא בסודר של הראש, אבל לא בסודר שהוא רק על הצואר בלבד. וכן ממש, בקצת שינוי לשון, פירש הב"י ביו"ד שם, ותימה על הפרישה שהביא מיני' ובי' ראי' לסתור גירסתו.

ח) והנה רבנו בשו"ע שלו (סי' ח' ס"ה) כתב דעטיפת הישמעאלים "היינו לכסות הראש עם הפנים עד גומות שבלחי למטה מפיו" – והוא כפירש"י והפרישה שצריך לכסות הפנים. ולא הזכיר שום חולק בזה. וכ"כ בקיצור שו"ע ובמשנה ברורה.

אבל בסידורו פסק כשיטת הגאונים (שמביאה כאן ב'קיצור דברי אחרונים' בשם הרמב"ן בתוה"א ומפרש דגם האר"י אזיל בשיטה זו) אלא שלענין ציצית א"צ לכסות פיו, וז"ל בסידורו: ויכסה ראשו ויתעטף כעטיפת ישמעאלים דהיינו שיכרוך הטלית עם ב' כנפות של צד ימין סביב צוארו ויחזירנו לאחוריו דרך צד שמאל וב' כנפות האחרים של צד שמאל יהיו דרך הפנים, ונמצאו כל הד' ציציות מצד שמאל, ב' לפניו וב' לאחוריו. וצריך שיהא מעוטף מלפניו

ומלאחריו עד החזה (ואין צריך לכסות ראשו עד פיו) ויעמוד כך מעוטף כדי הילוך ד"א אחר הברכה וכו'. עכ"ל (גם המוסגר הוא מדברי רבנו).

וכן הוא לפנינו ב"קיצור דברי אחרונים" ס"ק ו⁵⁶ ("מפי מ"ו הרב נר"ו" – כלומר מפי רבנו), דהאר"י ס"ל כפירוש הרמב"ן דעטיפת הישמעאלים היא שמכסים פיהם בכריכתם קצה הימין סביב הלחיים ולא בכיסוי ראשם, אלא דכ"ע לא מיחייבי לכסות פיהם כאבל ודי בכריכה סביב גרונו תחת הלחיים לבד. משמע שרבנו הבין בדברי הרמב"ן שמפרש בעטיפת הישמעאלים פירוש אחר משאר המפרשים, שרק לפירוש הרמב"ן אין משלשלים את הטלית מן הראש על הפנים עד למטה מן הפה, משא"כ להחולקים עליו, וכמו שמשמע מלשונו בשו"ע שלו. ואולי כונתו במה שכתב דהאר"י אזיל בשיטת הרמב"ן לאפוקי שיטת רש"י במו"ק הנז"ל.

ובדעת רבינו פשיטא דס"ל כמש"כ בסידורו, שהיא משנה אחרונה לגבי השו"ע. וכך נראה יותר מכמה טעמים:

ו. דכ"ד רוב הראשונים ארבעה עשר במספרם כמש"כ לעיל, ורש"י ודעימיה יחידאי לגביהו ועוד שכ"ד הגאונים דדבריהם דברי קבלה.

ז. רוב הפוסקים הנ"ל ככולם, שפירשו דברי הגמ' במו"ק על אופן עטיפת הישמעאלים לאבל, למן הגאונים רב האי ורב שרירא והרמב"ם ועד הב"י והרדב"ז (בפ"י לרמב"ם) וכן הברכ"י ביו"ד שפ"ו כולם דרו בארצות הישמעאלים והביאוה לעטיפה זו הלכה למעשה לגבי אבל. משא"כ רש"י וסיעתו (שמסתמא דעתו כדעת כל הראשונים שבארצות אדום) וכל האחרונים האשכנזים פסקו שאין לאבל לנהוג בעטיפה זו, מפני שמביא לידי שחוק [והם: התוספות במו"ק כ"א ד"ה אלו דברים, הגהות מיימוני, הסמ"ג, הרוקח, מחזור ויטרי (עמ' 342), שבלי הלקט, מהרי"ל, רמ"א, הפרישה הב"ח הש"ך וכו']. הרוקח ועוד פוסקים כתבו שבמקום עטיפת הישמעאלים נוהגין לכסות הכובע לפני העיניים וכן פסק הרמ"א ונו"כ השו"ע. ולא כתבו דבריהם אלא בפ"י הגמ' ולא למעשה.

ח. כבר כתבנו ששיטת רש"י קשה מן המציאות.

56 ז"ל שם: בב"י סי' ש"א שהכלבו בשם הראב"ד כתב דעיטוף שלנו הוא שמניחין צד ימין על של שמאל. וכ"ה שם בלבוש סעיף ל' ובתוס' רפ"ק דערכין כתבו שנותן ציצית א' לפניו וא' לאחוריו וכן בשמאל (אליה רבה). והאר"י כתב בשעת הברכה יתעטף כעטיפת הישמעאלים דהיינו שאחר שמכסין ראשן כורכין קצה הימין סביב הצואר לצד שמאל לאחוריו, ונמצאו כל הד' ציציות מצד שמאל ויעמוד כך כדי הילוך ד"א וימשכנו למטה בענין שיהיו ב' ציציות לפניו וב' מלאחוריו, דסבירא ליה כפירוש הרמב"ן בתורת האדם דהא דמחוי רב נחמן גובי דיקנא היינו לומר שמכסים פיהם בכריכתם קצה הימין סביב הלחיים, ולא בכיסוי ראשם, אלא דכ"ע לא מיחייבי לכסות פיהם כאבל ודי בכריכה סביב גרונו תחת הלחיים בלבד. מפי מ"ו הרב נר"ו) – נדפס גם בשארית יהודה הנדמ"ח עמ' קנ"א.

ודע שרוב ספרי הראשונים שהבאתי לעיל (בפירוש עטיפת הישמעאלים), לא נדפסו עדיין בימי הפרישה, וגם לא בזמנו של רבנו. ויש לדון בזה כדברי רבנו בהקדמתו ל"נוסח שטר מכירת חמץ" שהובאו בספרנו לעיל סי' קנ"ו הערה 571.

ט) אחרי כתבי כל זאת בא לידי ס' נימוקי אורח חיים, להאדמו"ר רח"א שפירא ממונקאטש (טארנא תר"ץ) ומצאתי שכתב בסי' ח' בשם זקנו הר"ש ז"ל (מח"ס שם שלמה) על המתעטפים בטלית בכיסוי העינים והפנים (כדברי הפרישה): 'והיתכן לומר כן?! כי איך הלכו הישמעאלים בכיסוי פניהם בחושך ילכו אם יכסו עד הפה מלמעלה למטה והעינים והחוטם והפנים מכוסות. ואיך לא יפלו בפחיתים ובורות וינגפו... וגם לא שמענו שינהגו הישמעאלים כמו סומים. ודבר זה מביא לידי גיחוך'. והביא שם שש ראיות לכך: א) מפרק כ"ט דכלים משנה א' ומפירוש הרע"ב שם. ב-ג-ד) הוכחות מכתבי האר"י ז"ל (שם צוינו כל המקורות לכך בכתבי האר"י). ה) ממסכת שבת דף ס"ה (שהבאתי לעיל בסעיף ב' בסוגרים). ו) ממנהג הישמעאלים בימינו⁵⁸.

57 הובא בספרו ח"ב שבכתובים. ושם הביא הרד"צ דברי הרב בעה"ת בפתיחה לסדר מכירת חמץ שלו: 'נודע בשערים המצוינים בהלכה אשר הרבה מספרי הראשונים ז"ל לא יצאו לאור בימי האחרונים ז"ל הט"ז והמ"א והנמשכים אחריהם עד עתה, קרוב לדורותינו אלה, כנראה בעליל מספר שיטה מקובצת על כמה מסכתות וכיוצא בו ולזאת וודאי אין לסמוך להקל למעשה על הקולות שנמצאו בדברי האחרונים ז"ל ובפרט באיסור תורה...'

58 והנה דבריו בשלימותם: ב) סדר עטיפתו. עיין במגן אברהם (סק"ב) בשם כתבים (פרי עץ חיים שער הציצית, פ"א) שצריך להתעטף כעטיפת ישמעאלים. והנה מהו עטיפת ישמעאלים, כתב בבית יוסף (ד"ה וסדר) בשם הגאונים ז"ל דעיטוף גמור בעינן מדמברכין להתעטף בציצית, והוא בש"ס מועד קטן (כד, א) אמר שמואל כל עטיפה שאינה כעטיפת ישמעאלים אינה עטיפה, מחוי רב נחמן עד גובי דיקנא, ופירש רש"י (ד"ה גובי דיקנא) דהיינו עטיפת ישמעאלים גומות שבלחי למטה מפיו. וגם מה שהביא המגן אברהם זה בשם כתבי האר"י ז"ל, כתב בשער הכונות (דרוש א, מענין הציצית), וכן בפרי עץ חיים (שער הציצית, פ"א), וכתב שם בפירוש עטיפת הישמעאלים וערביים, ובזה הלשון שהם מעטפין ראשן בטלית וכורכים השני קצוות של הטלית סביב גרונם וצוארם וכו', עיין שם. והנה בעולם נהגו הרבה אנשים רבים וכן שלמים שמעטפין הטלית ומכסין פניהם עד פיהם לפניהם, ויש מחמירים יותר לכסות עד החזה מלפניהם, ואומרים כי זהו עטיפת ישמעאלים. (ואנחנו לא נהגנו כן, רק לכסות בטלית ראשו ולכרוך בשני קצות של הטלית על הצואר ועד פיו, והד' ציצית לצד שמאל מאחוריו כמבואר שם בהאריז"ל כבונתו). והנה אאזמו"ר הקדוש מהר"ש זי"ע מפה קהלה תמה על מנהג רבים הנזכר לעיל שמכסים פניהם ואומרים כי זהו עטיפת ישמעאלים, והיתכן לומר כן, כי איך הלכו הישמעאלים בכיסוי פניהם, בחשך ילכו אם יכסו עד הפה מלמעלה למטה והעינים והחוטם והפנים מכוסות, ואיך לא יפלו בפחיתים ובורות וינגפו גופם, ואם יוליכם אחר כמו שמוליכין סומא שלא יפול כנזכר לעיל, הלא גם האחר יפול אם יתעטף כנזכר לעיל, ובעל כרחך לומר שהאחר יהיה מאומה אחרת שאינם ישמעאלים בעטיפתם. וגם לא שמענו מעולם שינהגו את הישמעאלים כמו הסומים (סגי נהור), ודבר זה מביא לידי גיחוך. וגם ראיה לדבר, א') ממשנה מפורשת בכלים (פכ"ט, מ"א) גומדין של ערביים, פירש הר' עובדיה מברטנורא ז"ל שהוא אמה על אמה ומכסין הערביים חוטמן ופיהם בזמן הקור. ואם הפירוש עטיפת ערביים (ישמעאלים) בטליתם שמכסים את פניהם בראשם מלפניהם עד פיהם ולמטה, הלא ממילא החוטם מכוסה, ולמה להו הגומדין הלז של אמה. אלא ודאי דזה אינו, וכנזכר. ב') ממה שמביא הבית יוסף מהבעל העיטור (הלכות ציצית שער ב, ח"ג) בשם הגאונים עטיפת ישמעאלים עטיפה גמורה וכו', ומסתברא לן דעטיפת ישמעאל לא הוזכרה אלא לגבי אבילות דאמר שמואל וכו',

כל שאר הראיות שהבאתי לעיל אינו מביא שם. גם את דברי הפרישה אינו מזכיר כלל,

(כנזכר לעיל מש"ס מועד קטן (כד, א)), אלא שהאריז"ל פסק דגם לעטיפת ציצית צריכין להחמיר בעת תחלת עטיפת הטלית לעשות כעטיפת הישמעאלים, ושם בגמרא במקורו לא נמצא כלל לכסות פניו, רק נראה בפשיטות לכרוך הטלית על צוארו עד שיגיע למעלה בתחלת פניו בגומא שבזקנו, כנזכר לעיל. ג') וגם האריז"ל שצוה לעשות בעטיפת ציצית כעטיפת ישמעאלים בעת הברכה, הנה בעת תפלת מנחת שבת קודש בעטיפת הטלית כתב בסידורי האריז"ל, ומקורו בהגהות מהר"י צמח ז"ל בפרי עץ חיים (שער השבת, פכ"ב), שאין לכסות הפנים ולא המצח כלל בטלית כי אז מתגלה המצח וכנודע, והלא כדברי האריז"ל צריכין לציצית עטיפת ישמעאלים, ואם נאמר שזהו על כל פניו (עד למטה במקום פיו) אם כן המצח בעל כרחך שיכסנו, ואיך נקל במצות ציצית אז לברך להתעטף ושלא לעשות כעטיפת ישמעאלים. אלא ודאי דעטיפת ישמעאלים אינו כלל על הפנים לכסותו, רק לכורכו סביב צוארו וראשו מעוטף בו כנזכר לעיל, אבל המצח לפניו יוכל להיות שפיר מגולה. (ומה שכתב שלא לכסות אז המצח כלל, אין משמע דבשאר פעמים צריך להיות המצח מכוסה, אלא הפירוש כפשוטו דבשאר פעמים שאין מדקדקים על זה כשמתעטפים ראשם בטלית אז מתכסה המצח גם כן לפעמים כמובן, אבל [במנחה] צריך לדקדק על זה שלא לכסותו כלל, וזה פשוט). ד') דמלשון האריז"ל ז"ל בעצמו (בשער הציצית) שכתב לעשות כעטיפת ישמעאלים כנזכר לעיל, מפורש ומבואר כך לכורכו סביב צוארו וגורנו כנזכר לעיל, ומה זה ענין לכיסוי פניו בזה. ה') מש"ס שבת (סה, א) הערביות יוצאות רעולות, פירש רש"י (ד"ה יוצאות) דרך ערביות להיות מעוטפות ראשן ופניהן חוץ [מן] העינים וכו', עכ"ל. הרי שאין מכסות ראשן עד העינים מלפניהם ולמטה, רק מלמטה מתעטפות סביב גרונם ופיהם כדי שישארו העינים מגולים, (כי בודאי אין לומר שעושין נקבים בטליתן במקום העינים שיסתכלו דרך שם), ואם הנשים מחמת צניעות אין מכסות העינים, כל שכן האנשים שאין מכסין טליתם על העינים, וכנזכר לעיל. ו') וגם עתה רואין בארץ הקודש ושאר ערי תוגרמה הערביים הישמעאלים אשר מנהג אבותיהם בידיהם, גם במלבושיהם, כנודע, ויעשו כן כשרוצה לילך במרוצה אז נוטל חלק אחד מבגדו הרחב העליון ומשליכו על כתפו וכורכו על צוארו, וכשהוא רפש וטיט ורוצה לרוץ אז גם החלק השני הוא מגביהו וכורכו על צוארו, וזהו עטיפת ישמעאלים, כי אם יכסה פניו אז לא יראה אנה לילך כלל, וכנזכר לעיל. אמנם חזות קשה ראיתי בשולחן ערוך הרב התניא ז"ל (בסימן זה (סעיף ה)), שכתב עטיפת ישמעאלים דהיינו לכסות הראש עם הפנים עד גומות שבלחי למטה מפיו עד כאן לשונו. ובאמת אחרי המחילה ונשיקת עפר כפות רגליו הקדושים זי"ע, אין שום מקור למה שכתב 'לכסות הפנים', וכמו שהוכחנו וביארנו לעיל בראיות פשיטות וברורות בעזרת השם יתברך. אך זאת מנהגי, וכמו שנהג אדמו"ר הקדוש רבינו יחזקאל זי"ע הרב משינאווע, כי גם בעת עטיפת ישמעאלים, שהוא עשיות עיקר המצוה מן המובחר לעשות אז גם כדעת הגאונים והאריז"ל שצריכין עטיפת ישמעאלים, מכל מקום צריכין לדקדק להמשיך למטה הטלית מצד ערפו ואחוריו שיהיה מכוסה בו ראשו ורובו של הגוף, כיון שעיקר מדינא היא ההלכה בזה בטור ושולחן ערוך כדרך שבני אדם וכו', היינו עיקר עטיפת הגוף, על כרחך צריך להיות אז רוב הגוף גם כן מכוסה כדי שלא יבטלו בעת עטיפת ישמעאלים המצוה בעיקרה להלכה, שהוא עטיפת הגוף, והיינו רובו, כנזכר. ובענין העטיפה שכתבנו לעיל בזה שמנהגנו ליקח הד' ציצית לצד שמאל בעטיפתו ובכריכתו על הצואר, הן אמת כי בטור וגם בפרי עץ חיים (שער הציצית, פ"ג) ובסידור (בכוונת הציצית) כתבו הכונה גם באופן זה שנותן הב' ציציות לפניו וב' לאחריו, עיין שם. מכל מקום למאי דקמן (בעטיפת ישמעאלים) כתב בפירוש בשער הכוונות (דרוש א, מענין הציצית) וזה לשונו: והנה לסיבה זו הצריכו הגאונים להתעטף עטיפת ישמעאלים ומחזירים ב' הציצית שביד ימין אל צד שמאל, באופן שיתחברו שם בצד השמאל מאחוריו כל הד' ציציות, ויהיו תלויים מאחוריו בצד שמאל במקום התחלת בנין הנוקבא מאחורי החזה, עד כאן לשונו הקדוש. הרי

ותולה את תמיהתו רק על דברי רבנו בשו"ע, וז"ל: ובאמת, אחרי המחילה ונשיקת עפר כפות רגליו הק' זי"ע, אין שום מקור למש"כ "לכסות הפנים", וכמו שהוכחנו וביארנו... שוב ראיתי בס' אשל אברהם מהדורא תניינא על או"ח (להגה"ק מבוטשאטש ז"ל) בסי' ט"ז חולק ג"כ על הרב הגה"ק התניא ז"ל בש"ע בזה במש"כ שיהי' העיטוף גם מלפניו עיי"ש. עכ"ל. ולא הרגיש שכדברי רבנו בשו"ע, כן דעת רש"י ומהרש"ל והפרישה.

(י) והנה ידידי הרה"ג מהרא"ח נאה שליט"א חוזר ומעיר ומזהיר ברוב ספריו (ובאחרונה בסו"ס קונטרס השולחן) להמנע מן המנהג לכסות העינים בשעת עטיפת הטלית (כדעת הפרישה) שנהגו בו רבים מאנשי חו"ל ממדינות אירופא. ויש להעיר בדבריו:

(א) תימה שהביא רק הראי' משו"ע יו"ד שפ"ו ולא כל הראיות המרובות מדברי הראשונים שהובאו לעיל. (ב) הוא מפרש כוונת דברי רבנו בשו"ע לעטיפת הישמעאלים כפי שפירשוהו הגאונים שהבאנו ולא כהפרישה. זהו כנגד משמעות לשונו (כמו שהבינוהו האשל אברהם והרח"א ממונקאטש) וכנגד מה שמתברר מתוך הכת"י דס"ל לרבנו שהרמב"ן חולק על שאר המפרשים. (ג) דברי האר"י שא"צ לכסות הפה פירש שהם עפ"י הקבלה דוקא, ואפשר לפרש כוונתו עפ"י ההלכה, כמש"כ ב"קיצור דברי האחרונים" ס"ק ו' הנ"ל או כמש"כ ב"קיצור דברי הראשונים" ס"ק ה', דהגאונים סברי דא"צ אלא לכסות הראש בטלית ולכיסוי הראש בלבד נמי קרו עטיפת הישמעאלים, עיי"ש.

ויפה העיר הרא"ח נאה דמצוה דלפרסם זה כדי לקיים עטיפה כהלכתה, וגם מפני ש"המכסין כל הפנים לא עבדי לא עטיפה ולא לבישה כדרך בנ"א ולא קיימו מצות ציצית ומפסיקים בפסוקי מה יקר בין הברכה להלבישה".

עוד הביא בקונטרס השולחן שם מס' נמוקי או"ח הנ"ל (כנראה טעה בציון המקור, כי שם איננו⁵⁹) 'שכתב שהגה"ק ר' יחזקאל משינאווא זצ"ל אמר כשחזר לחו"ל מביקורו באה"ק שכדאי היתה לו כל הנסיעה כדי ללמוד סדר עטיפת הישמעאלים שאין מכסין הפנים'.

מפורש בלשונו הזהב והקדוש בשער הכונות — (שהוא משמונה שערים סלת נקיה לשון מה"ר חיים וויטאל ז"ל, והוא העיקר ועליו יש לסמוך במקום שנראה כמו ספק ופלוגתא בדבריו ז"ל, כנודע בשם הגדולים (ערוך ר' חיים ויטאל)) — שצריך להחזיר כל הד' ציציות לאחוריו בצד שמאל, וכמנהגינו כנזכר לעיל. שוב ראיתי בספר אשל אברהם מהדורא תניינא על אורח חיים (להגה"ק מבוטשאטש ז"ל) בסימן ט"ז (בריש הסימן, ד"ה בדברי הגמרא), חולק גם כן על הרב הגה"ק התניא ז"ל בשולחן ערוך בזה במה שכתב שיהיה העיטוף גם מלפניו, עיין שם:

59 עיין דברי יחזקאל (מהדורת פרנקל, הליכות והלכות עמ' שי"א).